

Böhm Károly tana és személyisége.

Írta: BARTÓK GYÖRGY.

BÖHM KÁROLY, mint a kitartó erőnek és a jövőben való bizonyos reménységnek példamutatója járt közöttünk s mikor a szellemi életnek csodálatos mélységeit tárta föl hallgatói előtt, az igazság erejében való szent meggyőződése ellenállhatatlan erővel ragadta meg a lelket és tette bizonyossá afelől, hogy az *intelligentianak*, az *öntudatnak* értéke páratlan minden érték között, forrása, gyökere, éltetője mindennek, ami e földön becses előttünk. Az ő intelligentiájának fényében visszatükröződő és életet nyerő világ, föltűnően szemeink előtt, bizonyosságot tett amellett, hogy az öntudatnak fénytől nyer fényességet minden s ha kialudt már a napnak világa is, az öntudatnak mécse világít nekünk. Az ő gondolkozásának energiája, lelkének örökös reménykedése tette hevíti a mi lelkeinket is, hogy az ő szellemének vezetése alatt kemény szívvel és ifjú reménységgel lépünk az útra, amely a szellem világa felé viszen.

Az ő szellemében? . . . De hát melyik a BÖHM KÁROLY szelleme? . . . Erre a kérdésre keres feleletet s ad magyarázatot is talán e rövid emlékezés.

BÖHM KÁROLY, az öntudatos Ént vallotta a nagy mindenség szilárd központjának. Ha BÖHM KÁROLY-nak képét tehát megrajzolni s emlékezetét felújítani akarjuk, személyiségének középontjába az *intelligentiát* kell állítanunk, mert nemcsak tanítása, hanem egész élete is az intelligentiának szolgálatában állott: az *intelligentia*, amely a legteljesebb öntudat is egyszersmind, volt mozgatója egész gondolkozásának, minden cselekvésének és az *intelligentiát* vallván az értékek értékének, védelmezésében soha el nem fáradott. Az öntudatnak páratlan ereje jellemzi

BÖHM-öt s ad értéket minden tanának. Már kora ifjúságában a philosophia szolgálatára kötelezte el magát: az iskolai feladatok csak amolyan mellékdolgok reám nézve – írja 1860-ban, mint húsz éves ifjú, – tulajdonképpen stúdiumom a philosophia.« Még teljesebbé válik elhatározása Kanttal való foglalkozása után, mikor is teljesen felhagy költéssel s drámaírással s az önelhatározásnak egy fényes pillanatában a philosophia művelését tűzi ki élete céljául: »A drámairásnak ilyen körülmények között vége van.« – olvassuk naplójegyzeteiben. – »Teljesen a philosophiának szentelem magam. De látom, hogy ez a mező végtelen, ahol már a leghatalmasabb erők küzdöttek, amelyek előtt az én erőm porba sülyed. És úgy szeretnék én nagyot alkotni. Dolgozni akarok; legyen Magyarországnak is egy önálló philosophiai rendszere, amely eddig még hiányzott. Ó, ezek a tervek, amelyek olykor-olykor lelkem előtt felmerülnek, oly csábítóak, oly hatalmasok, hogy nem vagyok képes nekik ellenállani. Kell nekem Magyarországon a philosophiát új útra terelni, új korszakba kell lépnie általam, legyen ára bármi drága, vagy megkell halnom.« – Az öntudat világosságából sarjadzó erőnek világosabb és kézzel bizonyíthatóbb documentumai alig lehetnek, mint ezek a szavak, amelyek egy húsz éves ifjú lelkéből mintegy kijelentésszerűleg törnek elé s egész életének célját oly határozott alakban vésik lelkének mélyére, hogy ettől a céltól életének egyetlen pillanatában sem tért el s megvalósításán dolgozni el nem fáradt soha. A magyar philosophiának ilyen kemény öntudatú, erős akaratú férfiúra van szüksége, hogy önálló életre törjön s a magyar faj lelkének oly sajátosságait hozza majd napfényre, amelyek eladdig ott szunnyadoztak a szellemnek mélyén s várták a szabadítót, ki az öntudatnak fényes világára segítse őket.

BÖHM KÁROLY az öntudat embere a szó legteljesebb és leghilosophikusabb értelmében. Minden vizsgálódás első adatául az öntudat tagadhatatlan tényét tekinti. »Ezt kell a bölcsészeinek azon hegytetőül tekinteni, melyen megállítani törekedett Sisyphus ama roppant követ; ha e tetőre nem bírja gördíteni a követ, ha e fejtvényt megfejtteni nem bírja, hiába való minden törekvése: visszaesik s ha félre nem ugrik, összezúzza a vakmerőt, a *μοίρα χραταίαιος*« – írja 1867-ben

az öntudatnak közvetlen tenyérül. Az öntudatnak erről a védtelen, alig megbecsülhető értékéről való meggyőződés végigkíséri BÖHM-öt egész filozófiai működésén; ez a meggyőződés az a gránitkő, amely az Ember és Világa egész büszke épületét hordozza és a maga kyklopsi nagyságával a filozófiában járatlan lélekre is a fenségesnek benyomását teszi. Az öntudatnak tényét megmagyarázni, logikai úton lényegéhez férközni nemcsak nehéz, de egyenesen lehetetlenség is; az elmélyedésnek valamely világos pillanatában csak megragadni lehet azt, de ha egyszer megragadtuk, a megragadásnak ezen ténye által örök birtokunkká is tettük. BÖHM KÁROLY-nak örök birtoka volt a kifejlett, a megértett, a végtelenséget magában foglaló, a mindent megértő öntudat, az emberi szellemnek ez a gyémánt-csomója, amely életének minden pillanatában, lelkének minden mozdulásában, cselekvésének és gondolkodásának egész világában félreismerhetetlen módon tett tanúbizonyosságot önmaga mellett, otthagyván sugaraiknak nyomát mindenben, ami fényének körébe került.

Az öntudat *egyetlen*, de nem *egyedüli*; páratlan, de nem forrása a létnek, illetve a valóságnak, hanem annak visszatükrözője, azaz, a maga lényegéhez átalakítója. Az öntudat teremtő öntudat, de nem önmagából teremt, mint a pók, amely a maga szálaiból szövö meg hálóját. A maga szempontjából s következőleg az ember szempontjából általában, csak az bír értékkel, ami az öntudatnak fényében megjelenik, sugaraiból táplálkozik és csak az bír léttel, ami az öntudattal viszonyba lép. Bármint is tekintsük a dolgot, tüzetesebb vizsgálat úgy fogja találni, hogy e fentebb leírt tételek csakugyan megfelelnek a valóságnak s mindazok a tanok, amelyek ezen megfigyelésekre épülnek, ha a logika törvényének ellene nem mondanak, igaznak nevezhetők. A filozófiai problémák tömkelegében az öntudat problémájának megfejtése a kérdéseknek egész seregéhez adja meg számunkra a megfejtésnek kulcsát, mert az öntudat kérdésében elfoglalt álláspontunk, egész filozófiai álláspontunkra nézve elhatározó, döntő fontosságú. Az öntudat kérdésében elfoglalt álláspontunktól függ a lét, a valóság, az igazság, az érték s az ezekkel összefüggő kérdésekben elfoglalandó álláspontunk is; következésképpen az öntudatnak problémája teljes joggal

nevezhető a philosophia alapproblémájának. BÖHM KÁROLY philosophiájának megértéséhez az öntudat tényének megértése adja a kulcsot s ezen tény megértetvén, abból teljesen szerves egészként bontakozik ki, akár a dialektika, akár az axiologia fejtegetéseit tekintjük is.

Az öntudat fényéből indulva ki, tartsunk hát madártávlatból szemlét BÖHM bölcselete fölött s a rendszer körvonalait áttekintve, értsük meg az öntudat tényének páratlan fontosságát.

BÖHM tanának központja az Én . . . Az Én, melynek tevékenysége éppen abban rejlik, hogy önmagáról tudomást szerez, ezen tudomásvétel által megőrzi szabadságát, amely legdrágább kincse az intelligentiának és szabadságának megőrzése közben önmagát kifejti. Az emberi szellem kifejtésének legelső feltétele, a *conditio sine qua non*-ja, az emberi szellemnek szabadsága. Kifejlés és érvényesülés szabadság nélkül elképzelhetetlen, a szabadság nyomában pedig, ha nem csenevészedtek el a szellem erői, mindenütt ott jár a fejlődés, amelynek legfelső fokán káprázóan fénylik a maga bámulatos pompájában és mégis felséges egyszerűségében az intelligetia.

Az Én, amikor tevékenységében teremt, tulajdonképpen önmagát fejti ki s ezen kifejtés közben mind nagyobb és nagyobb mértékben jut önmagának tudatára. A fejlődő Én teremti meg a maga világának képét s hogy milyen ez a kép, a teremtő Ennek fejlettségi fokától függ. »A mi világgépünk ennél fogva – mondja főművében BÖHM¹⁾ – az *En euolutiója*.« Mindazt, ami ezen fejlődési folyamat közben kifejlett, az öntudat hatja át s ez által önmagát valósítja meg. A fejlődés egész folyamatának szabályozója az *okiság*, amely az Énre történő hatások és az Én részéről indított ellenhatások szálait vonván meg, érczhálózatba fogja össze az egész mindenséget, melynek középpontja az ismerő, cselekvő és szemlélődő Én. Mindaz, ami az Én előtt ily módon kifejlett, *a valóságot teszi*; erről a valóságról szól a *valónak* tana vagy az *ontológia*.

Az a kérdés már most, hogy milyen viszony áll fenn a teremtő Én és az általa teremtett ezen világgép között? BÖHM philosophiájának megértése és helyes megítélése szempontjából e kérdésre adott felelet rendkívüli fontossággal bír. BÖHM

¹⁾ Ember és Világa IV. k. 8.

szerint az Én teremti meg a maga világát s ezért művének címe is »Ember és Világa«. Az ember és világa között tehát a teremtőnek és a teremtettnek viszonya áll fön, mert a külső »világ nem *teremt* bennünk képeket, hanem csak *megindítja* azok keletkezését«. (IV. 7.) A külső világ által megindított Én tevékenysége mindaddig tart, amíg önmagával nem szembesült, ami, ha megtörtént, a tevékenység véget ér és az Én nem tudatos tartalma immár öntudatos birtokává lön.

Ha így áll a dolog, teljesen indokolatlan az a kérdés, hogy vajjon hát az Én teremti-e ezt a nagy mindenséget? vajjon az Énből vezeti-e le BÖHM a világot minden teremtményeivel és tüneményeinek sokféleségével együtt? vajjon nem létezik-e a valóság az Én nélkül is? – Mindé kérdésekre nagyon határozott és világos a felelet; az ismerő Én maga alkotja meg és teremti a maga világképét, amely annyi-féle és olyan jellegű, mint a hányféle és amilyen karakterű a teremtő Én. Ezért mondtuk fenebb, BÖHM saját szavait idézvén, hogy a világkép az Én önkifejlése. A valóságot azonban nem az Én teremti meg s nem is vezetjük le belőle azt. A valóság adva van s az Én kényszerűen elfogadja, a maga kategóriái szerint rendezvén el a reája történő hatásokat s a részéről megindított ellenhatásokat. A külső világnak létezését, a valóság megadottságát nem kiszelni kell, hanem constátálni, mint visszautasíthatatlan s meg nem czáfolható tény. Levezetésekre, bölcsekedő deductiókra szükség itten nincsen, mert ha »nem hiszed, hogy mindez való, – lépen bök a rúd és megrúg a ló«. (ARANY.)

A kényszerűen megalkotott képet a tevékeny Én ismeri az által, hogy e képet öntudatosan utánna alkotja s ezen utánnaalkotás segítségével azt, ami eddig nem tudatos tartalmát képezte, a maga el nem idegeníthető öntudatos birtokává teszi. Ily módon a világnak végtelen jelenségekből kialakuló és megrajzolt képe áll előttünk, mely kép hogy megfelel-e a tőlünk független valóságnak vagy sem? – erre a kérdésre feleletet már azért sem adhatunk, mert hiszen a tőlünk független valóságot nem ismeri senki.

A már megalkotott s készen előttünk álló világkép minősége a megalkotó Én fejlettségi fokától függ. Az Én ugyanis a fejlődésnek fokozatain megy át, amely fokozatokat az öntudat-

nak több vagy kevesebb tisztasága, illetve szabadsága jellemző. Minél magasabbra hágnak a fejlődésnek fokain, annál világosabb az öntudat s annál nagyobb szabadsága is. Minőségileg s általában is legértékesebb lesz a világnak az a képe, melyet oly Én alkotott, kinek lelkében a központi helyet "az intelligencia foglalja el; legkevesebb értékkel pedig az a kép fog birni, amelyet olyan Én alkotott, aki még az érzékiségnek fokán felül nem emelkedett s a maga érzéki vágyainak vad tüzetől emésztetik, mint igazi rabszolga. Minő távlatot varázsol elének az Én fejlődhetésének ez a határtalansága s minő hévvel, az idealismusként mily végtelen erejével tudta BÖHM rajzolni a fejlődésnek ezt az útját, amelynek végén az intelligencia szabadsága kínálkozott örök jutalmul mindazok részére, akik bátor szívvel, világos fővel, a jobbra törő akaratnak nem ernyedő kitartásával követik a szót: *sursum corda!* A föld anyagiságán vetve meg lábunkat, szilárd alapon állva, merész repüléssel repülünk be egyenesen a valóság szívébe: az önértékű szellem világába!

Kétféle vonásból tevődik össze ismeretünknek tárgya, a világnak képe. A vonások első csoportját teszik azok, amelyeket a külső világnak kényszerére alkotott az Én s vetített bele a világnak képébe; ezek a vonások együttevén képezik az ontologikus vonások csoportját. Ezzel szemben áll a vonások második csoportja, amely a világnak képébe beleszőődik s amely bizonyára a nagyobb értékű, habár az ontologikus vonások csoportja nélkül el nem lehet. Az Én ugyanis nemcsak elszenvedti a külső világnak reátörténő hatásait, hanem ezekre a hatásokra maga is felel, visszahat s ezen visszahatással a maga lényegét kifejezésre juttatja, beleszőővén vágyainak, érzéseinek, indulatainak, szenvedélyeinek sokszínű fonálát a világnak való képébe. E szálak a világgépnek axiológiai vonásait adják s reáhelyezkedve az ontológiai rétegre, mely nekik is alapú szolgál, világgépünknek végtelen értéket, ki nem mondható báj és kellemet adnak.

Világgépünk ontologikus és axiológikus vonásainak viszonya világos, ha meggondoljuk, hogy a kettő t. i. az Én és a Nem-én elválaszthatatlanul egymáshoz tartoznak, egyik a másik nélkül el nem lehet s következőképpen a belőlük származó vonások között is az egymáshoz tartozóság viszonya

áll fönn. A világpünknek két sphaerája, a kellő és a való világ egyenjogú tényezőként lépnek föl s külön-külön nem, csak együttvéve adnak egy egész emberi világot. E ténynek földerítése BÖHM egyik legmélyebb gondolata.

Ha a kellő és a való világnak félgömbje, a kettő együtt alkotja meg a világnak gömbjét, akkor *egy* közös központtal kell birniok, amely egymáshoz lánczolja őket s egyszersmind élteti is. E problémának részletes fejtegetésébe ezúttal nem bocsátkozunk. Csak annyit adunk itt elő, amennyi az érték fogalmának, lényegének, fajainak megértéséhez okvetlenül szükséges. E pont mutatja legvilágosabban, hogy BÖHM philosophiája nem meddő syllogistikának terméke, nem deductiv soroknak egymással való csendes együttléte, hanem egy alapvető, középponti gondolatból kisarjadzó és egészen, a szó legteljesebb értelmében vett szerves élet, amely a gyökérből felszitt egészséges nedvek által táplálja az egész hatalmas lombzatot. Itt nem tételek dulakodnak egymással vagy kötnek megadással békét, hanem igazán *élmények sorozata* az, amely a szellemnek legmélyéről fakad, magával hozván fölszínre és szerte vivén a szervezet minden kis részébe az éltető erőt. Itt az alapgondolaton nyugszik minden teher, de minden érték is ebből fakad.

Az ontológia és axiologia közös gyökerének megállapítása céljából emlékezetünkbe kell hívnunk a következőket. Tudnunk kell első sorban, hogy az értéknek két objektív jellegű faja: a haszon és az önérték. A merőben alanyias élvértéket itt figyelmen kívül kell hagynunk, habár heuristikus becse tagadhatatlan. A haszon szerint való értékelés, amint ez BÖHM kutatásaiból kétségtelen, az okiség által szabályoztatik s az utilismus a maga lényege szerint az okiségra utal; a haszon gyökere az ok fogalmában keresendő. Az önérték szerint való, vagyis az idealistikus értékelés egészen más természetű, mert itt már az okozati hálózaton felül emelkedik az Én az aesthetikai szemlélődés magaslatára s a dolgokat ebből az érczhálózatból kiemelve, elkülönítve intuitive tekinti. Azaz, az önérték szerint való értékelés a dolgokat, a maguk lényegében szemléli s következőképpen az értékelésnek ez a faja a substantiának, a lényegnek fogalmára utal, amely az önértéknek gyökere.

Az utilista értékelés gyökere az ok, az idealistikus értékelés gyökere pedig a lényeg lévén, az értékelésnek közös gyökere az Én-nek önállítása, amelynek az okozatosság és lényegiség két stádiuma csupán. Mivel pedig az Én önállítása, amely minden tartalomnak a formája, a projectio, a kivetítés, az értékelésnek végső, közös gyökere is a projectio lesz. A világnép megalkotásának ismerete teljesen meg fogja világitani az ontológia és axiologia, az alkotás és az értékelés összefüggését. Tudjuk az előzőkből, hogy az Én a maga kényszerűen alkotott világnépét, tisztaságát megőrizni törekedvén, maga elé kivetíti s kivetítvén, megismeri. Ez a kivetített világnép, mint *jelentések* hálózata áll előtte s mint a valóságnak ábrázolója, ismeretének egyedüli tárgya. Ámde az Én ezt a maga alkotását nemcsak kivetíti, hanem szeretetteljesen szemléli is, mert hiszen az ő alkotása. Ezen szemlélése közben azután magára is, mint alkotóra, vet egy futó pillantást, amely teljesen elegendő arra, hogy önerejét is tudomására hozza. Az önmagára figyelő öntudat megalégedetten veszi észre és állapítja meg, hogy az a felséges nagy képtár, amely előtte elterül, egészen az ő alkotása s önerejének tudatára ébred. Érti, hogy projectioja, önmagának állítása sikerült, ezen siker fölött örömet érez s önmagát, mint e sikerült képnek alkotóját, örömeinek okozóját, szereti. Ez a szeretet az értéknek végső gyökere.

Az alkotás és az értékelés, az ontológia és axiologia közös gyökere a szellem önállítása, a projectio, amelyet az önerő érzete kísér, megszülvén az önszeretet érzését, minden értéknek végső gyökerét. »Az Én nemcsak a gazdag szellemiség, hanem annak érzi is, magát s ezen önérzetben kifejezi önmaga szeretetét, magának az értékét«. (III. 219.) Végső ponton tehát az érték csirája az öntudat szabadsága s ezen a ponton túlmenni nem lehet: »az érték épp oly transzcendentalis feltétel, mint az »Én«, vagy a »lét«, vagy a »szemlélés«. (IV. 14. 1.) Amiként az ontológiában nem levezetni akarta BÖHM a valóságot, hanem megadottnak tekintette, éppen úgy az axiológiában is nem levezetni akarta az értéket, hanem lényegét és természetét elemzéssel felderíteni igyekezett. Az analysis végső pontjában itt is az öntudatos, a teremő Én található, amelyből fakad világunknak képe s min-

den, mi e képben jelentéssel bír. Az ontológia az öntudat tényéből indult ki és az axiologia az öntudat értékéhez jut el sok fáradságos, mélységes elemzés után, kimondván a nagysúlyú terelt: *nemes csak az intelligentia!*

Rövid és hézagos a szemle, jól tudom. Nem is az volt a célja, hogy BÖHM tanának teljes kivonatát adja s ha erre törekszik vala, hiábavaló lenne a reáfordított munka. Csak halvány vonások ezek, BÖHM tanának legmélyebb fundamentumai, bizonyosságul ama tételünk mellett, hogy BÖHM filozófiájának gyökere az öntudat ténye s e ténynek világos, átható ismerete. Mert BÖHM KAROLY az öntudat tényének alapvető s a gondolkozásra nézve nélkülözhetetlen jelentőségét nemcsak átlátta és hangsúlyozta, hanem, ha szabad magunkat így kifejeznünk, lelkében élte is szüntelenül. Az öntudat jelentőségének a lélekben való gyökeres megélése tette őt képessé arra, hogy az öntudatnak tényét meg is értse és másokkal is megértesse. Az öntudat jelentésének ez az átértése, amely a philosophia legújabb irányjaiban oly nagyfontosságú kutatások tárgya, az öntudat jelentésének ez az átértése BÖHM KÁROLY tanának örök, soha el nem évülő érdeme. Idevonatkozó fejtegetéseivel, igaz, FICHTE-hez kapcsolódik BÖHM, de amíg FICHTE a maga constructióival nem elemezte, hanem levezetni akarta az Ént s az Én tartalmát képező öntudatot, addig BÖHM a legvilágosabb jelentéstani elemzéssel az öntudatnak értelmét állapította meg. Az öntudat jelentőségét látta már DESCARTES, sőt látták már az indusok nagy bölcsei is, látta KANT és látta FICHTE, de, meggyőződésünk szerint, az öntudat jelentését, az öntudat értelmét s ez által az öntudatnak értékét BÖHM látta először a maga igazában és ő volt az első, aki e jelentést és értéket nemcsak megmagyarázni, hanem érvényesíteni is tudta.

Az öntudat jelentőségének a lélekben való gyökeres megélése nemcsak arra képesítette BÖHM-ŐI, hogy jelentését megállapítsa, hanem képessé tette arra is, hogy ezen jelentésnek, amely a maga páratlanságában szinte emberfölöttinek látszik, ezen páratlan értéknek megfelelőleg az öntudat számára a szellemi életben őt megillető helyet biztosítson. Az ő egész tana tulajdonképpen nem egyéb, mint az öntudat őserékiségének kimutatása, *az öntudatnak phenomenológiája*. Minden, ami

létezik, azaz velünk, mint ismerő, tapasztaló, cselekvő Ének-kel viszonyba kerül, reánk nézve *jelentés*, amely nem a külső, megtapasztalt tüneményekből kerül az öntudatnak zárt egységébe, hanem ellenkezőleg, az öntudatból, mint legvégső forrásból kerül a megtapasztalt tüneményekbe. Hogy milyen ez a jelentés és milyen értékkel bír, az az alkotó Ének minőségétől, fejlettségének fokától függ. Minden jelentésnek s következősképpen minden értéknek forrása az öntudat, az intelligens Én, amely a maga értékét vetíti reá mindarra, amit megalkotott. Nem a fejlődés teremt, mint azt a divatos philosophia hirdeti, hanem az öntudat, az intelligentia, amely minél fejlettebb, annál értékesebb teremtménynek lesz szülőanyjává. A fejlődésnek legmagasabb fokán, amelyre vágyódó lélekkel tekint a szellem, mini önkifejlésének végső céljára, ott vár reánk az *öntudat azonos tisztasága* és minden salaktól ment *szabadsága*.

Az öntudat jelentőségének gyökeres megélése szükségképpen vezet arra a gondolatra és meggyőződésre, hogy minden szellemi tevékenységünk, ha a szellem természetének megfelel, az öntudat tisztaságára és feltétlen szabadságra tör. Gondolkozásunk célja: az öntudat azonos szabadságának megszerzése. Cselekvésünk célja: a szabad és tiszta öntudat. Szemlélődésünk célja: az öntudat azonos tisztasága. Az emberi tevékenységnek minden terén az öntudatnak kell vezetnie s az öntudatnak kell lényegét megvalósítania. Mert az ember lényege a szellemisség; »a szellemisség pedig nem rejlik másban, mint az öntudatosságban: minden egyéb vonása csak az öntudatosságtól függ (IV. 433.). Éppen mert a szellem lényege az öntudatosság, ennek megismerése is csak az öntudatosság útján lehetséges. És ezt az utat BÖHM kora fiatalságától kezdve sírja megnyíltáig járta és halálos ágyán is a valóság és az igazság viszonyán töprengett.

BÖHM KÁROLY tanításában szelleme tükröződik vissza és az a szellem a maga mélységének kikutatásában egy perczig sem lankadott. Minden, amit megirt és minden, amit bizalmas baráti körben szólott, öntudata szabadságát tükrözé vissza. Öntudatának tisztasága, melyből a lelkiismeret nyugodtsága táplálkozott, ez volt egyetlen, de szigorú szabályozója minden gondolatának és minden cselekedetének. Öntudatának

tisztaságából fakadt lelkének az az olympusi nyugalma s derűje, amely egyéniségének egyik legbecsesebb alkotó része volt. Öntudata ezen szabadságának megvédésében azonban könyörtelen vala s ilyenkor különben szelíd, nyugalmas lelke villámokba tört. Derűs lelkének tápláléka a pajzán Aristophanes és Don Quijote volt; szabadságában megzavart öntudatát Demosthenes beszédeivel pihenteté meg. De mert ez az öntudat kristálytisztá vala, minden külső ingerre, mely tisztaságát megzavarhatá, érzékenységének egész hevével felelt. BÖHM KÁROLY lelke csakugyan olyan volt, mint egy hatalmas dómnak rengeteg belseje: minden csendzavaró lépést százszoros visszhanggal vert vissza; de aki áhítatos lélekkel, a szellem önértékébe vetett bizalommal közelgett feléje, azt szerető szívvel fogadta s atyai jóságát árasztá reá.

BÖHM KÁROLY tiszta öntudatának büszke érzetében az aesthetikai szemlélés álláspontjáról tekintette ugyan a körötte nyüzsgő élet vad tülekedéséi, de nem mint közönyös spectator érdekeletlenül, hanem, mint az emberi eszményeknek törbetlen harczoza, sokszor bizony sebzett szívvel s vérező lélekkel. Hazafias érzésével soha sem sátorozott, de főműve III. kötetének előszavát márczius 15-ről keltezte, abban az időben, amikor hazánk alkotmánya is már-már veszélyben forog s mikor - saját szavai szerint - »édes hazánk tépett erkölcsi és politikai viszonyai között« művének hatását meglátni nem is reményiette. Közéletünk egyes jelenségei fölött minden tartózkodás nélkül mondott szigorú ítéletet s ítéletének kánonja az vala, hogy vajjon az intelligentia fejlődését ez vagy az képes-e elősegíteni. Ez a körülmény egész egyéniségének kifejezetten aristokrata jelleget kölcsönöz, de ez az aristokratizmus az egyetlen, amelynek jogosultsága van: a szellem aristokratizmusa. És ezen aristokratizmusnak BÖHM KÁROLY-nál méltóbb képviselője aligha akad. Ez az öntudat mélyéből fakadó aristokratizmus kölcsönöz lelkének megmagyarázhatlan varázst s jut kifejezésre abban a felséges önérzetben, amely jól tudja, hogy amit alkotott, nem »csillogó díszmű csupán a pillanatnyi meghallgatás számára« és büszkén hirdeti, hogy »művét, amely nem egy nap alatt készült, nem is lehet egy nap alatt megsemmisíteni«. - BÖHM KÁROLY igazán az intelligentia embere volt, aki kegyelmet nem várt senkitől, de kegyelmet osztani sem

volt hajlandó, ha a szellemnek nagy értékei forgottak szóban. Elveihez hű, elveiben hajlíthatatlan, mert ezek az elvek az öntudatnak tiszta talajában sarjadzottak s akármelyiknek megsértése ennek az önértékű intelligenciának szabadságát zavarta volna meg.

Igaza van KANT-nak: a jellem egységében áll az ember tökéletessége. BÖHM KÁROLY jelleme egységes jellem vala, és lelke a maga belső értékének tudatában örvendett is ezen értékének s mintegy igazolta GOETHE-nek mondását: »ha magad értékének örülni akarsz, kölcsönözz értéket te a világnak!«

A »Böhm Károly-társaság« mely Kolozsvárott megalakult, BÖHM szellemében törekszik a magyar philosophia művelésére. Melyik hát e szellem, a BÖHM KÁROLY szelleme? – Ez a szellem: a saját öntudatára ébredett intelligencia, melynek egyetlen célja: az öntudat azonos tisztaságának és szabadságának kivívása a szellemek minden fegyverével. Ez a szellem: a szabadságnak, az önállóságnak, a méltóságnak szelleme, amely önmagán kívül más értéket, más célt el nem ismer. Ez a szellem: a szerény önértéknek szelleme, amely nem a gőgös praepotentiában keres gyönyörűséget s tekintélyt, hanem saját erőinek ismeretéből fakad. BÖHM KÁROLY szelleme: a szabadságnak, elkötelezettségnek, a szerénységnek és önértéknek, az öntudatosságnak s a mindig előbbre törésnek szelleme!

A faj jelentősége a történelemben.

Írta: JANKULOV BORISZLÁV.

Hogy a történelmi fejlődés megítélésére helyes nézőpontot nyerjünk, abból kell kiindulnunk, hogy a történet nem világtörténet oly értelemben, mintha az az emberiség műve volna; a történet a fajok története, vagy fajküzdelem. Sem az okok, sem a célok nem emberiek benne, hanem első sorban fajiak. Az emberiség állattani és erkölcsi, de nem történelmi fogalom. Minden esemény, intézmény, minden mozgalom, irány vagy műveltség csak bizonyos vérbeli állapotnak tükörképe, csak adott faji okok okozata. Az egyiptomi műveltség az egyiptomiak, a hindu a hinduk, az athenei az atheneiek, a mi műveltségünk a germánok műve. Azt állítani, hogy e műveltségek egymásba mintegy átmentek, egymás folytatásai, mint a fejlődés magasabb és magasabb fokozatai, merő absurdum.¹⁾ Ily értelemben vett »fejlődés« vagy haladás« nem egyéb, mint illusio. A mi műveltségünk messze mögötte áll akár a kínai civilizációnak, akár a hindu culturának; sőt még a hellén cultura is művészi irányával jóval felülmúlja a mienket. MACAULAY új-seelandi utazója a Themse partján tán hiába keresné Szent-Pál templomának romjait, akkor, amikor a Nílus és az Eufrates mellékén, az Akropolison, vagy az örök város területén még bámulattal állana a hatalmas műemlékek előtt. Miben is látjuk mindig műveltségünk fejlettebb fokát a régiekhez képest? Ismereteink nagyobb körében és erkölcsünk sze-

¹⁾ CHAMBERLAIN: Grundlagen des XIX. Jahrk. II. 833. – Was wir in der Geschichte bemerken, ist keine Umwandlung, kein Übergehen der Rassen in einander, sondern es sind neue und vollkommene Schöpfungen (A. BASTIAN: Das Beständige in den Menschenrassen u. d. Spielweite ihrer Veränderlichkeit (1868) 20.)

lídebb formájában. De ne felejtjük, hogy ismereteink legnagyobb részét a letűnt népek műveltségéből vettük át; és ha természettudományi, technikai és történeti ismereteink valóban a mi érdemünk is, ez csak annyit jelent, hogy ezek alkotják a mi műveltségünk eredetiségét és sajátos, fajiságunkból eredő irányát; míg vallási, matephysikai, philosophiai és művészeti ismereteink és alkotásaink az ókori népekével éppen nem állják ki a versenyt. Ami továbbá politikai életünk consolidáltabb voltát, vallási türelmességünket és erkölcsünk szelídebb formáit illeti, az mind nem eredetisége a mi társadalmunknak és műveltségünknek. Itt különben is csak formai különbségekről lehet szó, mert rabszolgaságunk van nekünk is, ha nem is abban az alakban, mint az ó-korban volt. A vallási türelmeséget és a világbékét sem mi találtuk fel; a béketörekvések tán olyan régiek, mint az emberiség maga és megvalósulásuk mindig az előregedett és a kínszenvedéshez közel álló társadalmak műve volt.¹⁾

A történetben három activ tényezőt kell keresnünk: az *egyént*, az *államot* és a *fajt*. Leggyöngébb közülük az egyén, aki mindig kizárólag mint valamely faj kifejezője lehet alkotó tényező, míg ha szembehelyezkedik a fajjal, menthetetlenül el kell pusztulnia. Az egyén, mint a faj kifejezője: a heros. Az állam hol egy faj akaratának, hol pedig fajok közös akaratának, vagy többségi akaratnak a kifejezője; de mindig faji egység felé törekszik, miért is a legtermészetesebb államforma a monarchia. Az állam eszerint, bár nem jelenti szükségképpen egy faj akaratát és uralmát, mindig bizonyos faji összetétellel áll kapcsolatban és szervezetében, életerejében mindig ennek a faji összetételnek a kifejezője. Az állam pl. mindig tudatában van bajainak és gyöngéinek; katastrópháját mindig tisztán látja, és tudja, mit kellene tennie bajainak orvoslására, de képtelen reá, mert gyengesége fajiságában gyökerezik. A faj a mélységes tenger, melynek partravetett hullámai az államok és a herosok, kik általa élnek és benne elmerülnek.

Az állam bukásával még nem szűnt meg élni és hatni az az energia, mely sohasem veszhet el: a faj. Lengyel

¹⁾ GOBINEAU: Ungleichheit der Menschenrassen. Scheman ford. I. 206-219.

állam nincs már, de a lengyel faj él és hat ma is még. Phoenicia régen megszűnt, de a phoeníciai faj ott lappang még polgárságunk óriási tömkelegében és vére el nem veszhet soha, míg ember él a földön. Ez az, amit a történetírás eddig nem vett tekintetbe; mindig csak az egyesek és az államok életét tárgyalja, anélkül, hogy e lappangó, de folyton működő erőket és okokat figyelemre méltatná, pedig ezek nélkül mindig csak hiányosak és tévesek lesznek érvei.¹⁾

De a történeti tények elbírálása is csak téves lehet a faji szempont nélkül. A történet nem az emberiség története, megítélése sem történhetik az általános emberi erkölcs alapján. Az általános emberi erkölcsstan szempontjából a történet valóban az, amit közönségesen állítanak róla: az emberi gonoszságok lánczolata; miért is nevelő hatása csak negatív irányú volna. De vannak faji erkölcsök is, amelyek bizonyos határig megegyeznek az emberi erkölcsökkel, azon túl azonban sokszor ellenkeznek velük és a történetben e faji erkölcsök hatása sokkal mélyrehatóbb, mint az emberieké. A kínai, az arab és az angol társadalmakat egy emberi erkölcsstan szabályai szerint nem lehet helyesen megítélni. Egy Sulla közönséges bűnös az emberi erkölcsstan szerint, holott a faji erkölcsstan szerint kiváló egyén, nemes lélek, a legönzettelenebb államférfiú, aki mint az egykori kiváló sabin nemességnek utolsó nagy alakja csak megvetésben részesíthette azt a nyomorult, minden rosszra hajló csöcseléket. Látja, hogy ennek az állam- és társadalom-felforgató tömegnek a vére már megfertőzte az állam- és műveltségalapító aristokrátiát is, ezért rendeli el főleg az utóbbi ellen a rettenetes proscriptiókat, hogy megmentse belőle azt, ami még megmenthető; és amidőn látja, hogy így is csak rablélkeket hagyott meg, megundorodva ott hagyja Rómát a menthetetlen romlásnak²⁾

A történelem épp azt mutatja, hogy az emberi erkölcstelen-ségekből eredő bajokat, minők a háború és a vele járó pénzügyi bajok, a szertelen fényűzés, kicsapongás, önző osztályuralom, despotismus, mindig kiheverik a nemzetek, míg a faji degeneratio szükségképpen a pusztulás örvényébe sodorja őket.³⁾

¹⁾ GOBINEAU: u. o. IV: 298.

²⁾ GOBINEAU: u. o. III. 353-355.

³⁾ GOBINEAU: u. o. I. 1., 2., 3. és 4. fej.

Ezzel azonban korántsem akarunk új erkölcsant felállítani, sőt elítélünk minden olyan kísérletet, mely napjainkban új, modern erkölcsant fölállítására törekszik, mintha bizony erkölcsöket Íróasztal mellett lehetne csinálni. A faji erkölcsök kiemelésével éppen csak a történeti valóságot emeljük ki azon általános és téves felfogással szemben, mely a történeti eseményeket mindig csak az általános emberi erkölcsök alapján akarja megítélni. A történetben tényleg vannak általános emberi és faji erkölcsök. Minden társadalom faji erkölcsökkel kezd és emberi erkölcsökkel végzi életét, közben pedig mind-egyikben találunk oly fokozatot, melyen a faji erkölcsök ridegségükből veszítve a humanizmusnak kellő mértékével kombinálódnak, mely fokozat egyszersmind tetőpontja az illető társadalom fejlődésének. Manu, IV. Amenhotep, Hammurabi, Mózes, Ezsajas, Jézus, Lykurgos, Solon, Sokrates, Platon, Servius Tullius, a Grachusok, Nagy Károly, Luther, a felvilágosodott absolutisták, Henry George mind ezt a fokozatot fejezik ki. Ezen a fokon találjuk az erkölcsi elveket legtökéletesebben, a műveltségnek legmegfelelőbben, az emberhez legméltóbban kifejezve. Itt kapjuk azokat az absolut normákat, melyek alapján, mint a legnagyobb tökéletesség alapján kell a történeti eseményeket megítélni. Senki sem fejezte ki ezeket az erkölcsöket tömörebben, mint Mózes a Tíz Parancsolatban. A történet mutatja, hogy ezek nélkül nincs consolidait társadalmi rend és hogy elhanyagolásuk a biztos bukás felé vezet. De vajjon nem mindenekfelett faji erkölcsök-e ezek? Az első négy parancsolat az istentiszteletet szabályozza, mégpedig faji alapon, a nemzeti istenség alapján. A többi hat parancsolat humánus színezettel is bír, főleg az ölés és lopás ellen szóló parancsolatok, amelyeknek azonban szintén első sorban faji jelentőségük van. Az ölés és lopás tilalma bizonyos fokig szükséges mindenkivel szemben, és WOLTMANNNAK nagyon is igazat kell adnunk, midőn azon áldarwinisták ellen kel ki, akik a természetes kiválasztás czéjére alatt mindenáron igazolni szeretnék az európaiak brutalitásait a színesbőrűekkel szemben.¹⁾

¹⁾ WOLTMANN: Die Darwinsche Theorie u. d. Socialismus (1899.) 310-13.

DARWIN maga is. a természetes kiválasztást csak a vad állapotban elő emberre vonatkoztatta, míg a művelt ember cselekedeteinek mértékül a moralitást, még pedig a humanizmusnak azt az egyedül helyes elvét tette, melyet az Evangélium így fejez ki: Amit nem akarsz, hogy mások neked tegyenek, azt te se tedd másnak.¹⁾ Vagyis csak a humanizmus helyes, melynek alapját a helyes önszeretet képezi.

Az ölés és lopás ellen szóló parancsolatoknak is első sorban faji jellegük van és voltaképpen csak a faji, a nemzeti élet keretén belül lehet teljes érvényük, míg az egész emberiség keretében mindig csak bizonyos fokig bírhatnak érvénnyel. Szentély- és vagyonbiztonság nélkül nincs társadalmi rend, azonban a háború és a hódítás épp a faj erejéből és a társadalmi rend szilárdságából fakadó jelenségek. Az a humanizmus, mely a szükséges háborúnak és hódításnak útját állja, nem erő többé, hanem gyengeség. A humanizmus csak akkor jelent erőt, ha a faji érdekekkel harmóniában van. Mózes megtiltja az emberölést és mégis ő a legvérengzőbb alakok egyike a történetben, mert a faji érdekeket mindenk fölé helyezi. Semmivel sem erkölcsösebb ő egy Sullánál; a különbség csak az, hogy Mózes egy életrevaló fának korhadt gályáit nyesegeti, míg Sulla egy haldokló fának fél koronáját vágja le, hogy a megmaradt felével új életet élhessen. Egészen más megítélés alá esik Marius sötét alakja, akinek vérengzése csak egyéni nagyravágyásából fakadnak.

A faji erkölcsöknek a történetben mindig nagyobb a jelentőségük, mint az emberi erkölcsöknek; az ember, hiába, mindig csak fáján át lehet az emberiség javára. Athen, Roma nagyobbak voltak, mikor a faji erkölcsök még dominálták az emberieket és elbuktak, mikor az emberiek föléje kerekedtek a fajiaknak. Phoenicia talán nyomát sem ismerte soha a humanizmusnak, culturája igaz nem is volt e fajnak, de ki tagadhatja hatalmát, civilisatióját és óráisi hatását három világrész történetében?

És miként az általános emberi erkölcsök hiánya, épp úgy a vallás hiánya sem lehet oka a népek bukásának. A történet vallástalan népet nem ismer, legkevésbé a romlás

¹⁾ DARWIN: Die Abstammung d. Menschen. (Cams.) I 155 164.

korában. Egyesek lehetnek vallástalanok, de népek sohasem azok. Perzsia bukásakor legjobban hódolt a mágusoknak, Roma sohasem volt vallásosabb, mint a császárok korában; az aztekek, peruiak, karthágóiak, zsidók oltáraikba kapaszkodva véreztek el.¹⁾ Minden bukás egyetlen oka a faj degeneratioja.

A történetben szereplő fajok – mint már tudjuk – kevert és kiválasztott u. n. sociologiai fajok, most azt vizsgáljuk, miként jönnek e fajok létre? mi a historikum bennük? mennyiben azonos e fajok életfolyamata magával a történettel?

A sociologiai faj kiinduló pontja különböző fajok össze-
ütközése és keveredése. Es e pont a történet kezdőpontja .is. Hódítás, fajuralom és fajkeveredés nélkül nincs történet, nincs magasabb műveltség. E nélkül csak böngésző, természetkizsákmányoló népek vannak; beszéde, vallása is lehet egy ily népnek, de műveltsége nincs. A műveltség több, mint a méhek és termeszek puszta vegetáló élete; több, mint a fogyasztás és a megélhetésről való gondoskodás; az mindenekfelett *természetfentartás* és a halhatatlanságról való gondoskodás. Nem szokások és eljárások puszta létezése, hanem megállapított *erkölcsi rend*: nem általában vallás, hanem hittételek és szertartások rendszere. A praehistorikus és a mai természetes népek csak a jelennek élő népek; szokásaik és vallásuk nélkülözik az erkölcsi alapot. Ha nem is erkölcstelenek, de *erkölcsnelküliek* és egész vallásuk a puszta sorsba vetett hit.²⁾ E népeknél beszélhetünk szokásokról, eljárásokról, életmódról; beszélhetünk vallásról is, de műveltségről államalapítás előtt nem beszélhetünk. Csak az államban keletkezhetik az az erőfölösleg, melyet GOETHE oly találóan *das Uberschwängliche* szóval fejez ki, mely nélkül semmiféle nagyság nincsen; csak az államban állhat elő az uralkodó faj számára a szabad idő (otium), mely az uralkodó fajnak lehetővé teszi az eszmélést, az önmagában való elmélyedést, mely létrehozója annak a sok hasznos és haszontalan műóriásnak, melyek a civilizatiót és a culturát alkotják. És végül csakis az államban állhat elő az a kényszer, mely a szolgálóosztályok

¹⁾ GOBINEAU: u. o. I. 2;.

²⁾ BAGEHOT: A nemzetek keletkezése (szerb ford.) 113.

nyakába akasztja a kényszermunkát, mely nélkül soha semmiféle műveltség létre nem jöhetett volna.

És mindezt nem az egyenlőségen és emberszereteten, hanem az egyenlőtlenségen és fajgyűlöleten alapuló állam teszi egyedül lehetővé. Csak a kasztrendszer, csak a rendi állam törhetett utat a műveltségnek; csak ők végezheték az alapítás óriási munkáját; és bármennyi bűn tapadt is hozzájuk, megvolt az a fölényük a mai humánus, de fölötte laza jogállamok fölött, hogy volt nemességük, mely tudott nagyot akarni és voltak szolgálóosztályaik, melyek tudtak engedelmessé válni. Bármint fogjuk is fel a nemességet; akár vérbeli, akár erkölcsi kiválóságnak, az állam nemesség nélkül megszűnik állam lenni. Az állam vagy megállapodik ezen a fokon; a kasztok vagy nem, vagy csak igen csekély mértékben keverednek egymással és akkor az uralkodó faj idővel kimerül; folytonos alkotás után végre önmagát emészti föl, elgyengül, lemond minden alkotásról és megváltást keres a békében, az abszolút nyugalomban, a nirvannában, a halálban. Idáig jutott a hindu társadalom Buddha föllépésekor.¹⁾ Ellenkező esetben, midőn a kasztok között intenzív keveredés indul meg, az egyenlőtlenség épp a vérkeveredés következtében rendül meg idővel; elégedetlenség kap lábra az egész vonalon, de ez az elégedetlenség nem lemondás, hanem követelés, mely a haladás és az egyenlőség után törtet. Így lép föl az európai rendi társadalomban a forradalom és a forradalom polgári társadalmában a socialismus.²⁾

Ott, ahol a vérkeveredés az uralkodó és a szolgálóosztályok közt előrehaladt már, a fajgyűlölet is mindinkább veszít erejéből, az emberszeretet is mind erősebben érvényesül és az

¹⁾ GAUTAMA BUDDHA nihilista atheismusa a sárga íaj érvényre jutása'. O maga is mongol eredetű volt. Sekyamumi melléknevében benne van a Sakya nevű turáni íaj neve, szülővárosa Kapilavastu pedig a tibetiektől lakott Nepálban volt.

²⁾ GUMPLOWICZ: Der Rassenkampf (1909.) 293-295. Nur in dem Masse, als Beherrschte und Herrscher einander moralisch ausschliessen, was nur bei Erhaltung von Rassenverschiedenheiten und Abständen durch fortgesetzte Inzucht der Fall sein kann, vermag die herrschende Schicht jenen Druck, jenen blutigen Zwang auf die Beherrschten ausüben, ohne den es niemals zum tödlichen Ernste der Arbeit und föglich niemals zu höheren Kulturwerken kommen kann. [Harpf.: Morgen- und Abendland (1905.) 292.]

uralkodást a kormányzás váltja fel. Megkezdődik a rabszolgák felszabadítása, a szolgálosztályok jogokat nyernek és egyenlők lesznek a nemességgel, mely e fokon előbb hivatali nemességgé alakul át, végre pedig a gazdag polgári osztályba olvad be és degenerálódik. Csak ezen a fokon kezdi az állam az alávetett szolgákat embereknek tekinteni, kiket eddig igavonó állatoknál egyebeknek nem tekintett. És ezen vérbeli folyamatnak megfelelően a műveltség is átalakul; a faji műveltség átalakul emberi műveltséggé; exclusivitásából kivetkőzve egyetemessé, humánussá és eclecticussá válik. Így alakult át a hellén műveltség hellenistikussá; így olvadt be minden ókori műveltség a római fajchaos eclecticus és universalis műveltségébe.

Mily téves ezen humánus állapotot haladásnak, fejlettebb foknak, tökéletesebb állapotnak minősíteni a kezdet kegyeden és nyomasztó fajuralmánál! Az általános vérkeveredés, bár a béke és a humanismus forrása, végelemzésben mégis csak romlást, az állam lazulását és hanyatlását vonja maga után és végelemzésben minden állam és műveltség a szertelen vérkeveredés következtében pusztul el. És mégis *a haladás, a művelődés főfeltétele a vérkeveredés!* Annak, hogy egy faj idők folyamán testileg és lelkileg ne degenerálódjék, csak a vérkeveredés állhatja útját. A vérnek időről-időre idegen vérrel való felfrissítése feltétlenül szükséges, csakhogy e keveredésnek csak *vérrokon* és nem távoleső fajok közt szabad történnie; és nem szabad oly nagy mértékben történnie, hogy az uralkodó faj benne elmerüljön. Mily óriási különbség van a meszticek, mulattok és a mai poroszok és angolok között! A germán és szláv, vagy a germán és kelta keveredés mégis csak jobb ivadékokat ad, mint a germán-néger, vagy a germán-indián keveredés. Poroszország és Anglia nagyságának alapja a rokonfajok keveredése, míg a délamerikai örökké lázongó gyenge államok minden bajának főforrása az általános vérkeveredés, az össze nem való legtávolabb eső fajok rendetlen keveredése.

Ebből azonban korántsem az következik, a mit LAPOUGE, AMMON és követőik következtetnek, hogy a fajtisztaság egy-egyében történet- és műveltségalapító ok. Ily értelemben ugyanis alig nyert valamit a történettudomány a faji szem-

ponttal, egy bálvány helyébe másikat állítván. A faj mint állandó erő- nincs sehol sem, nem is volt soha a múltban sem. A faj nem stabilis, hanem folyton változó vérbeli és lelki állapotot jelent, mely folyton működő sociologiai okok hatása alatt áll, miből következik, hogy a történet és műveltség okai is csak azon okok, melyek a faji élet folyamatának okai is, t. i. a vérkeveredés mennyiség és minőség szerint, úgyszintén a faj kiválasztás is. Máskülönbén a faj csak olyan deus ex machina volna, mint a korszellem, absolut szellem, vagy az isteni akarat.¹⁾

LAPOUGE téved, midőn azt mondja, hogy a hellén műveltség alapításához elég volt az a maroknyi görögség, mely Graeciában hazát alapított. Bizonyos, hogy a görögök nélkül ez a műveltség létre nem jött volna, a görög vér azonban csak alap volt itten; csak olyan, mint a jó termőföld, melyet előbb meg kell termékenyíteni más, de neki megfelelő vérel. Vérkeveredés nélkül bizonyára nem jött volna létre ez a műveltség és a mi különbség van az athenei és spártai műveltség között, az éppen onnan ered, hogy az atheneiek erősen semitisálódtak, holott a spártaiak inkább a beltenyésztés és faj kiválasztás keretében maradtak. Az atheneiek rohamosan merültek el a semitismus örvényébe, innen culturájuk hatalmas lendülete, de kiválasztás híján elfajultak és demoralizálódtak. A spártaiak a beltenyésztés és kiválasztás útján maradtak, innen culturájuk szegénysége, de innen fajuk szívósága és erkölcsi fölénye.

A germánság, bármilyen culturfaj volt is eredetileg már, a műveltségnek mai magaslatára magától fel nem emelkedett volna. A germán fajban minden tehetségi és erkölcsi fölénye daczára sem szabad még a későbbi lovagokat látni. E faj transcendentalismusa, culturális érzéke mind tények, de ő maga még sem alkotott nagyobbát mindaddig, míg más népekkel, főleg romanizált (v. se mitizált) keltákkal nem keveredett. Ha a fajtisztaságon múlték csupán, úgy a svéd és norvég, valamint a din nemzetnek ma is elől kellene járniok az európai műveltségben. Itt még a geographiai tényezők is

¹⁾ ALBRECHT WIRTH: Volkstum und Weltmacht in der Geschichte. (1901) 7.

fölötte kedvezők, főleg Dániában, melyet sok tekintetben Graeciával lehet összehasonlítani. És mégis mit látunk? A germánok úgyszólván oly mértékben haladtak előre a műveltségben, a mily mértékben nyomultak délfelé a romanizált népek felé; és másutt is magasabb műveltség csak ott jött létre, ahol a germánság romanizált elemekkel jutott érintkezésbe, mint Hollandiában, a Rajna mellékén, Ausztriában vagy Thüringiában, úgyszintén Lombardiában és Siciliában; ellenben a leggermánabb vidékek, mint a keleti frízek, a dánok, a norvégek és svédok hazája a legelmaradottabbak.¹⁾ Az angol cultura el sem képzelhető a romanizált normannok vére nélkül; enélkül az angolszászok szlavo-germán utilitaristikus civilizációján túl nem jutott volna soha.²⁾ Franciaországnak legműveltebb része Normandia, ahol a nagyszámú germán elemet mérsékelt román keveredés termékenyítette meg. A középtenger környékbeli semitizált chaos mint kiemeltük már, magában véve dégénérait, anticulturális tömeg volt; de a germánt eleinte mégis jótékonyan befolyásolta, a germán alkotóerőnek tartalmat adott; ámde mégis ott, ahol idővel föléje kerekedett a germán vérnek, romlást és pusztulást vont maga után, mint azt ma Franciaország és általában a latin fajok mutatják. Az ősgermán heroismus erkölcsi fölnye még gyakran éreztette hatását Európa műveltebb, de romlottabb népeivel szemben; elég csak GUSZTÁV ADOLF és XII. KÁROLY hőselkűségére gondolnunk; de magasabb műveltség nem járt ennek nyomában.

A germánok letelepedésétől, a IX. századtól a XIII. századig tényleg az európai műveltség három oly helyen ver gyökeret, ahol a legtisztább germán törzsek a legsemitizáltabb római elemekkel lépnek érintkezésbe, t. i. Lombardiában, a Közép-Rajna vidékén és Észak-Franciaországban.²⁾ Lombardiában a langobardok és rómaiak kereskedéséből egy antik

¹⁾ H. DRIESMANS: Rasse und Milieu. 117-143. Kein Volk hat jemals vermocht, allein von sich aus eine Kultur zu erzeugen: ein jedes ist erst durch den Verkehr mit vorgeschritteneren Völkern, durch die Beimischung fremden Blutes zum Kulturleben gereizt und aufgestachelt worden, die Schätze seines Inneren zu entwickeln. (TL DRIESMANS: Das Keltentum in der europ. Blutmischung. 1900. 51. 1.)

²⁾ GOBINEAU: u. o. IV 205.

ízü városi műveltség alakul ki absolutistikus városállami szervezettel, – hol tyrannis, hol polgári patriciátus képében. A hűbériség nem tudott e despotikus milieuban tartós gyökeret verni. Fény, pompa, tudomány, művészet szinte rohamosan fejlődnek ki benne. A germán naturalismus és transcendentalismus, mint CHAMBERLAIN mondja, mindenütt áthatják e renaissance műveltségét. A zene és festészet, mint specialis germán művészetek itt vernek gyökeret. Minden oly jellemzően germán-római itt; de az alkotóerő germán, melyet a vérkeveredés mindinkább felaprózott, míg végül a politikai szabadság, utóbb azután a műveltség is le nem hanyatlott arra a színvonalra, amelyen a germán népvándorlás előtt volt. Languedoc és Provence már jóval kevesebb germán vérrrel rendelkeztek, műveltségük is sokkal alárendeltebb volt a lombardihoz képest. De annál magasabb vala a Rajna vidékének és a sváboknak műveltsége, melyben a germán elem jóval erősebb volt a római elemnél. Itt van a lovagvilág igazi hazája, főleg a Hennegau és Pfalz területén. Itt van a német műveltség forrása; innen terjedt az folyton észak felé oly arányban, amint a romanismus is vérkeveredés révén mindinkább arra felé terjedt: miivént a felnémet nyelv is mindinkább észak felé nyomult az alnémet nyelv helyébe.²⁾ Ez azon culturmilieu, melyből a HOHENSTAUFOK császársága, mint az első valóban német dynastiáé nőtt ki. A román vérkeveredés révén a XIV. századtól kezdve Közép- és Észak-Németországban megint új culturmilieu fejlődik ki, melynek kifejlődéséhez a kelta-germán véren kívül még jelentékeny szláv vérmennyiség is hozzájárult, amely a XIV., XV. és XVI. század városi cultur-milieujét hozta létre. A Hansa-városok fölötté gyakorlati, józan, szorgalmas és nyereszkes világa ez, melyben nyomát sem leljük annak a hangos republikánus szellemnek és erős despotismusnak, mely a lombard városok erősen semitizált világát annyira jellemzi. A császárság tekintélye nem oly támidástárgya itt, mint Lombardiában. És bár a tudomány, a költé-

¹⁾ GOBINEAU: IV. 205-231. – DRIESMANS: Rasse und Milieu. 229-252. és DRIESMANS: Das Keltentum etc. 47.

²⁾ Ily sémita hatás a kettős magánhangzók (ie, au, eu) és a lágy-mássalhangzók (k, t, p = kh, th, ph; g, d, b = k, t, p). A szász fajon tört meg e hatás továbbterjedése. (DRIESMANS : Das Keltentum etc. 140.)

szet és a művészetek itt is megvannak, a fényűzés és a pompa nem sajátja a józanul számító világnak. A csúcsíves stylus ebben a milieuban vert gyökeret és nagy méreteivel, kissé otromba külsejével, de merev fölfelé való törekvésével épp ennek a germán-szláv fajnak tipikus kifejezője. Csak össze kell hasonlítanunk a sváb WALTHER VON DER VOGELWEIDET és a szlavo-germán HANS SACHS-ot, hogy a két cultur-milieu között a faji különbséget szembeszökően lássuk. Es éppen ez a városi milieu volt a német reformatio igazi melegágya, egyszersmind a német nemzetiség és politikai egység igazi faji alapja. A 30-éves háború és XIV. Lajos hugenotta-üldözései ugyanis Közép- és Észak-Németországot is annyi romanzált vérrel árasztják el, hogy a nyomában kifejlődött francia cultur-milieu révén egy az egész németiséget átölelő német nemzeti műveltség alakulhatott ki. GOETHE és SCHILLER épp ennek a francia humanisticus és nemet nemzeti iránynak hatalmas kifejezői.

Az európai műveltség harmadik forrására, Eszak-Franciaországra áttérve, ki kell emelnünk, hogy itt a kelta-római és a germán elemek meglehetősen egyensúlyban állottak egészen a Valoisk uralkodásáig. Innen van, hogy e francia cultur-milieu, a francia lovagi műveltség legharmonikusabb, legkevésbé egyoldalú és így legvonzóbb volt minden egyéb műveltségi kör között. Igazi világműveltség volt az már a középkorban. A legtöbb ember Franciaországban művelődött és a francia nyelv ismerete meglehetősen elterjedt volt Németországban és Itáliában egyaránt. A iMinnesängerek épp ennek a francia lovagi műveltségnek voltak terjesztői Ez a faji egyensúly azonban nem sokáig tarthatott, mert a vérkeveredéssel a kelta-római elemnek felül kellett kerekednie, ami folytonos forradalmakra vezetett; ezek megint számos kelta elemet juttattak felszínre, és a hatalomra törekvő királyok épp e forradalmi demokratikus elemekkel szövetkezve, megkezdik nagy nivelláló munkájukat és részint e királyi politika, részint a folytonos háborúk Franciaország germán elemét, aristocrátiáját és vele az ország culturelemét leszorítják a minimumra.¹⁾ Midőn az albigenzesek háborúja véget ért és

¹⁾ L. WOLTMANN: Die Germanen in Frankreich. (1907.) 110-17.

Dél-Franciaország a centrummal egyesített, a romanismus túlsúlya biztosítva volt. A korlátlan monarchia, utóbb a haza despotismusa, most már elkerülhetetlenek voltak, sőt a commune államfelforgató törekvései is most már praedestinálva valának. A germán aristocratia, az egykori államfenntartó elem, most már mindinkább csak külső díszére vált az országnál, és a francia műveltség is e semitizált milieuban az államnak pusztá dekoratiója, »sallanggyártó czéhe a szertartásos kormányzatnak«. ¹⁾ És mivel a műveltség erős jogi alap nélkül egyetemes emberivé vált, hatása a mind kevertebb európai társadalomra még fokozottabb mértékben növekedett.

A faj eszerint magában véve mindig csak bizonyos képességeket, dispositiókat rejt, melyeket csak megfelelő mennyiségű és minőségű idegen vér képes actióba hozni, és a kevert fajban is minden faj a maga specíficus disposition juttatja kifejezésre.

Midőn a vérkeveredésről, mint a sociologiai faj alapjáról és a faj fejlődés leghathatósabb rugójáról szólunk, erősen ki kell emelnünk, hogy a vérkeveredés egyáltalában nem jelent vegyülést. Ebből következik, hogy vérkeveredés következtében sem új fajok nem keletkezhetnek, sem a meglévő fajok át nem alakulhatnak, *nem* transformálódhatnak, amit a magyar közmondás igen jól fejez ki azzal, hogy a vér nem válik soha vízzé. ²⁾ Vérkeveredés következtében a fajok fejlődnek és hanyatlanak: erősödnek és degenerálódnak; de bármily rendetlen legyen is a vérkeveredés, az egyik vér a másikat csak feloszlathatja, hatálytalanná teheti, de meg nem semmisítheti, sem át nem változtathatja. A római császárság chaosa nélkülözte ugyan a sabin vér egykori energiáját, de e vér megosztva bár mégis ott volt e chaosban, mely római jellegét ma sem veszítette el egészen. Az atavismus számtalan esete bizonyítja, hogy a vér át nem alakulhat; és ha vannak is keverék egyének, ivadékaik, bár szintén keverték lehetnek, vissza is üthetnek valamelyik tisztavérű ősökre. Kevert fajon tehát azt kell értenünk, hogy benne keverten fordulnak elő különböző egy- és keverttípusú egyének; de nem oly

¹⁾ BALLAGI ALADÁR: Colbert. (1890.) II. rész. 51.

²⁾ A Magy. Nemz. Múzeum Népr. Oszt. Értesítője IV. 1903. 94. SEMAYER V.: A magyarság, anthropologiai típusai.

fajt, melynek vére más volna, mint az eredeti fajké, melyekből összetevődött. A zsidó fajban pl. igen sok a vörös egyén, de vörös faj ezekből soha sem válhatik. Amerika classikus példáját szolgáltatja ennek a mesticzekben, zambókban, mulatokban, kik kevert voltak daczára is őseik vérét és típusát változatlanul megőrizték és új fajokat nem képeznek. A faj fennmaradásának ezen törvényét VIRCHOW Németországban, KOLLMANN Svájcban, SCHIMMER Ausztriában, VAN DER RINDERET Belgiumban és AMMON Badenben is igazolták.

A vérkeveredés fajerősítő hatása eszerint abból áll, hogy rokon, egymást kiegészítő véresejtek egymás energiáját fokozzák: míg a degenerálódás abból áll, hogy össze nem való véresejtek kombinálásával a nemes véresejtek feloszlanak, a nemtelen vér pedig túlnyomóvá és hatékonyabbá válik. így oszlik fel a mi európai társadalmunkban az árja vér mindinkább tért adva a tömeg sárga és fekete vérenek, a mi egész életünk elparlagiasodását, a hasznossági és érzékiségi törekvések mind nagyobb mérvű érvényesülését vonja maga után.

A vérkeveredés törvényei ma is többé-kevésbé ismeretlenek, bizonyosnak vehető azonban, hogy míg közelálló fajok időnként való keveredése erősödéssel és művelődéssel jár, addig heterogen fajok keveredésénél a hosszabb történeti múlttal bíró u. n. culturfaj győz ugyan testileg, míg a lelki győzelem mindig az alantas, vagy a dégenérait fajé, föltéve természetesen, hogy a keveredés néhány nemzedéken át tartott. ¹⁾ A nomád kyksosok beolvadtak a műveltebb egyiptomiakba, a germánok a műveltebb rómaiakba, az indiánok a műveltebb európaiakba; de minő silány népség állott elő a frankok és rómaiak keveredéséből, a keleti gótok és a rómaiak, úgyszintén a keresztes lovagok és Szíria csőcseléke, valamint az indiánusok, négerék és európaiak keveredéséből! A culturfajok testi győzelmét eléggé igazolják a fellahok, akik ma is olyan típusúak, mint ó-kori őseik; a moreai hellen típusu görögök, az assyr típusú szíriaiak, de főleg a zsidók, akik mi is olyan típusúak, mint az egyiptomi képeken és Lionardo Úrvacsoráján láthatók.

¹⁾ A. REIBMAYR: Inzucht u. Vermischung beim Menschen (1897.) 52. és 62.

A vérkeveredésnél azonban végelemzésben mindig legdöntőbb mozzanat a szám. A GOBINEAU-féle elmélet éppen abban téved, hogy az árja faj romlását egyedül az alantas fajokkal való keveredésből magyarázza, holott itt még az árja fajnak az egész történet folyamán való folytonos negatív kiválasztása és az alantas fajoknak folytonos számbeli gyarapodása is tekintetbe jön; és éppen ez a számbeli túlsúlya az alantas fajoknak teszi a vérkeveredést a jövőre nézve oly aggasztóvá. Hiszen a történeti kor előtt már végbement a legheterogenebb fajok keveredése, és mégis a történeti árja fajok, mint jól kiválasztott nemesvérű u. n. »tisztá« fajok lépnek a történeti élet küszöbére, mert árja vérük akkor még túlyomó volt.

A beltenyésztés legősibb állapotából: nagy elemi csapások, földrengések, vízözönök, de főleg a nagy eljegesedés zökkentették ki az első fajokat és kényszerítették, hogy a mérsékelt égöv felé torlódva megkezdjék az első fajküzdelmet és egymással összekeveredjenek.¹⁵⁾ Minél nagyobb volt a túlnépesedés, annál kegyetlenebb a fajküzdelem, de annál extenzívebb volt a vérkeveredés is. Éppen a túlnépesedés tette szükségessé a gyöngébb fajok rabszolgaságát egyrészt, és a »*ver sacrum*« intézményét másrészt, mindakettő pedig szükségképpen keveredésre vezetett.²⁾

Különösen a földművelés, mely a legyőzöttek életben maradását tette szükségessé, mozdította elő a heterogen fajok keveredését, mert annakelőtte a győzők rendszeren a legyőzöttek férfait és fiúgyermekait irtották ki, míg a nőket és a leánygyermeküket meghagyták. Még inkább járult hozzá azután a kereskedelem a heterogen fajok keveredéséhez.³⁾

A beltenyésztés és kiválasztás azonban épp oly fontosak az emberi művelődés szempontjából, mint a rokon fajok időnként való keveredése. Csak egy zártkörű és hosszú beltenyésztés választhatta ki az emlősök közül az emberiséget. A művelődés úttörői – és ilyenek már a praehistorikus korban is voltak – csak beltenyésztés útján kiválasztott egyének lehettek, és minden nép történeti élete kivétel nélkül csak

¹⁾ J. RANKE: Der Mensch II. 658.

²⁾ IHERING: Vorgeschichte der Indoeuropäer. 319.

³⁾ REIBMAYR: u. o. 56-58.

beltenyésztés és a faj tisztaságát védő mesterséges kiválasztási intézmények létesítésével vette kezdetét. A vértisztaság, a fajnemesség fenkölt büszkesége és a vérkeveredés megvetése hatotta át az összes történetalapító fajokat, bár kétségtelen, hogy a praehistorikus korban a heterogen fajok mérsékelt keveredése végbe ment már.¹⁾ Ez a keveredés azonban hosszú beltenyésztés alatt – és erre a szigetek, félszigetele, sivatagok, hegyek, de főleg a jégkorszak szolgálhattak alkalmat – teljesen feledésbe ment, úgy hogy a történetalapító fajok már csak »tisztá · fajoknak tartották magukat.

A kasztszervezet és a vele járó munkafelosztás csak ily hosszú beltenyésztés folyamányai és GUMFLOWICZ-nak igaza van, midőn a munkafelosztást még a mai demokratikus világban is faji kényszernek tulajdonítja.²⁾ A munkafelosztás és a kasztszrendszer ilyenformán csak kegyetlen faj küzdelem következményei; és minthogy a történet velük kezdődik, nyilvánvaló, hogy a történet előtti korban a népek békésebbek voltak, mint a történeti korban és hogy az ősi állapot aránylag véve békeállapot volt a történeti élethez képest, amit a paradicsomról és az arany korokról szóló mondák is megerősítenek.

A beltenyésztés élesítette ki a faji ellentéteket, de ez vitte fel a fajokat a történeti élet magaslatára is. Már a hordaélet is beltenyésztési központ volt és már az átmenet a csiszolatlan kőkorszakból a csiszolt kőkorszakba az eszközök természete után ítélve csak beltenyésztés útján kialakult hordaélet révén történhetett. Minden barlang, czölöpépület, vár egy-egy ilyen beltenyésztést centrum volt egy-egy úttörője a történeti életnek. A legfőbb fordulat azonban, amelyen a fajoknak át kellett esniök, hogy történeti életüket megkezdhessék, a hordaszervezet matriarchatusának átmenete a fesztszervezet patriarchatusába, azaz a polyandria demokratikus intézményének átalakulása a monogámia és polygámia aristokratikus intézményévé. És csak az aristokratikus kasztszervezetben élő fajok váltak hódítókká és ezzel történeti fajokká, míg a matriarchátus demokrátiájában élő fajok vagy megmaradtak praehistorikus állapotban, vagy rabokká lettek, vagy elpusztultak.³⁾ És minthogy

¹⁾ BASTIAN: u. o. 56.

²⁾ GUMFLOWICZ: u. o. 217.

³⁾ REIBMAYR: u. o. 27.

a történeti élet kezdete és lényege az aristocratia kiválasztása, ebből következik, hogy egy nép csak addig élhet történeti életet, amíg aristocrátiát tud önmagából kiválasztani, míg az absolut democratia csak a bukást, csak a történeti élet végét jelentheti.

Így látjuk, hogy a vérkeveredés és a beltenyésztés egyaránt fontosak a művelődés szempontjából. Beltenyésztés nélkül történeti élet és műveltség létre nem jött volna, de a vérkeveredés adja meg mindakettőnek változatosságát, magasabb röptét és teszi lehetővé a megújulást s a tartós fejlődést. A haladás, fejlődés, újjászületés épp oly következményei a vérkeveredésnek, miként a hőslenkűség, egyéni és népjellem, nemzeti érzés, conservativismus következményei a beltenyésztésnek, és ki tagadhatja mindezek fontosságát egy nemzet fennmaradása szempontjából?

És mégis a romlás okai nyomósabbak a vérkeveredés és beltenyésztés nemzetfenntartó okainál. Nem lehet tagadni, hogy a családok és a népek a történetben bizonyos fátumszerű életet élnek: feltűnnek, erősödnek és miután egy-két nagy embert, illetőleg nemzedéket producáltak, néhány mind rövidebb tartamú regeneratio után letűnnek. »Miként az egyes – mondja RIBOT – elhasználja testét, mielőtt elenyészne, épp úgy elhasznál a család több testet, a nép több családot, az emberiség több népet, úgy hogy egykor talán neki magának is el kell tűnnie, talán egy hatalmasabb erőnek őt is el kell használnia.«¹⁾

Nagy gondolkodók rendesen hajlandók az emberiség általános romlásáról beszélni, épp úgy, miként a tömeg mindig a haladás és fejlődés egyetemes törvényében látja érvényesülésének igazolását. A pessimismus általában a hanyatló árja íáj érzelme, míg az Optimismus a feltörekvő élni és élvezni akaró alantas fajok lelki világa. A történeti tévedések legtöbbször ezen két ellentétes felfogás egyoldalúságából származik. A történetírónak azonban nem szabad egyik felfogást sem magáévá tennie, hanem csak a faji élet általános törvényeinek szempontjából ítélni meg helyesen a népek fejlődését és hanyatlását. Mindenekelőtt – mint CHAMBERLAIN jól mondja –

¹⁾ RIBOT: A lelki átöröklés 'Δ06.

ki kell küszöbölünk a történetből az emberiség fogalmát, mert az emberiség sem nem fejlődik, sem nem hanyatlik, hanem mint minden, ami határtalan, csak mozgást mutat. Fejlődik és hanyatlik csak az, ami körülhatárolt: az egyén, a nemzet, a faj. Michelangelo csak nem jelent haladást Pheidiashoz mérten vagy Shakespeare Sophokleshez képest! Itt az összehasonlításban magában van a hiba.¹⁾

A fejlődés csak faji, azaz egyéni értelemben véve igazolható, de még így is másként értelmezendő, mint azt a közfelfogás teszi. Nem a *development*, vagy az *evolutio* értelmében kell a fejlődést venni; nem is az aufkleristák »haladás«-át kell értenünk rajta. Minthogy ugyanis az egyszerűből az összetett felé, és nem fordítva tart a történeti fejlődés, azért voltaképp nem kifejlődésről, kibontakozásról, vagy megoldásról, hanem összegabalyodásról, complicatióról van itt szó (Nicht Ent-, Sondern Aufwicklung).²⁾ A történet nem matematika, nem problémák megoldása, nem igazságok kihámozása. Es miként az egész szerves világban mind újabb és újabb anyagok felvétele és megemésztése fejezi ki az életfolyamatot, úgy a történetben a népek keveredése és a beltenyésztés az élet föltételei, hozzátéve, hogy itt is csak bizonyos fajok emészthetők meg egy faj és műveltségi kör által. A mohammedanizmus pl. sokkal könnyebben emészt meg Afrika és Ázsia feketéit, mert hisz e fekete vérkeveredés volt e műveltség főforrása, míg az európai germán műveltség könnyebben emészt meg a sárga vérkeveredést, mely kevésbé veszedelmes rá nézve, mert ez a keveredés már igen nagy múltra tekinthet vissza.

A vérkeveredés és a beltenyésztés mind szélesebb körökben indítják meg egy faj történeti életét: minden hanyatlás után újabb és újabb rugóit szolgáltatják ugyanazon fajmegújulásnak, miért is a fejlődés nem egyenes vonalban, hanem folyton nagyobbodó csavarvonalban történik, melyben minden vég a kezdethez való visszatérést jelenti, de úgy, hogy a múlt azért sohasem ismétlődik többé.³⁾

A fejlődésnek ily értelmezése természetesen teljesen ki-

¹⁾ CHAMBERLAIN: u. o. II. 850 l.

²⁾ A. HARPF: Morgen- u. Abendland 276.

³⁾ HARPF: u. o. 277.

zárja az általános haladást a jobbulás értelmében. Ha a haladást ugyanis művelődési értelemben vesszük, akkor a vérkeveredés valóban haladást jelent, mert ennek révén terjed a műveltség mind szélesebb körökben; de ha erkölcsi értelemben vesszük, akkor a vérkeveredés csak romlást jelent, míg a szigorú beltenyésztés egyértelmű az erkölcsi jobbulással. A népvándorlás kora pl. igazi barbarismust jelent a vándor népek előző beltenyésztési korához képest, mert minden népvándorlás extensív keveredéssel is jár.

Tény, hogy a nemzetek – mint GOBINEAU mondja – csak degeneratio következtében pusztulnak el, és hogy a degeneratio alantas vérrel való keveredés következtében áll be, míg a regeneratio nemesebb vérrel való keveredésre vezetendő vissza. De REIBMAYR-nak is igazat kell adnunk abban, hogy a degeneratio nemcsak vérkeveredés, hanem folytonos beltenyésztés útján is következik be. A hosszú beltenyésztés, mint a hindu kasztok bizonyítják, megbontja a felső kasztokban a correlatiót a test és a lélek közt. A vagyon, jólét és a szellemi élet túltengése következtében először a testi degeneratio következik be, míg végre a cultura meg nem őrli a szellemi erőket is, és az így támadt testi és lelki elkorcsosodás a beltenyésztés következtében fokozódván, végül a tuberculosisban és örültségben, mint tipikus kasztbetegségeknél, vagy kulturbetegségeknél meg nem kezd a szörnyű negatív kiválasztást. Buddha tanítása ennek a kasztdegenerációnak kifejezése; ez a teljes lemondás, a kimerülés, a halál vallása, mely Ázsiában, a zárt medenczék és az intenzív beltenyésztés continensén, igen alkalmas talajra talált; míg Európában, ahol a keveredés és a beltenyésztés egyensúlyban vannak, a buddhizmus nem terjedhetett el; és bár van atheizmus Európában is, az mégsem jelent hitetlenséget és teljes lemondást, mint Buddha nirvánája. A római birodalom nagy népchaosának elfajulása az askesisben megközelítette már a buddhizmust, de az askéták nihilizmusa itt a felszínre jutott rabszolgavér műveltségellenes ösztöneiből fakadt, és nem a kimerültségkövetkezménye, mint a buddhizmusban.

Azon a ponton, ahol a felső osztályok elfajulása megindul, kezdődik az alsó osztályok harca a felső uralkodó osztályok ellen, kezd a társadalom átalakulása, kezd a de-

mocratia ébredése. Az átalakulást rendszeresen egy hatalmi állapot, a fejedelmi absolutismus hidalja át, mely egyedül képes az elgyengülő felső osztályok és a feltörekvő alsó osztályok között az egyensúlyt fenntartani; de az a fény és hatalom, melyet a társadalom ilyenkor mutat, már a hanyatlás jele. Perikies, Caesar, Napoleon uralkodása ezt a fejlődési fokozatot tünteti fel. A fejedelmi absolutismusnak nivelláló hatása mindenkor az extensiv vérkeveredésben nyilvánult, mert a fejedelem korlátlan hatalma csak akkor érvényesülhet, ha vele szemben mindenki egyenlő. így a fejedelmi absolutismus mindenkor legnagyobb úttörője volt a democratiának és előmozdítója a forradalmaknak. Ezt a fejlődési folyamatot azonban csak ott találjuk meg, ahol a beltenyésztés mellett a felső osztályok az alsóbbakkal keveredtek is. Indiában pl. sohasem volt forradalom, jóllehet a rabszolgaság ott volt mindig a legridegebb, de már a kevertebb Egyiptomban forradalomról és egy munkásstrikeről is van tudomásunk, Tyrusban pedig, ahol legrövidebb életű volt a kasztszervezet és legnagyobb mérvű a vérkeveredés, kitört a történet egyik legnagyobb forradalma, mely a nemesség bukására, kiköltözködésére és Karthago alapítására vezetett.

A forradalom tehát a vérkeveredés következménye. Mennél távolabb állanak egymástól az uralkodó- és a szolgáljak, annál erősebbek a forradalom okai is; mennél közelebb állnak a fajok egymáshoz, annál több a lehetősége a compromissumnak, a békés kiegyenlítésnek. Észak és Dél-Európa történetének különbsége éppen ebben gyökeredzik. Észak-Európában nagyszámú germánság a hozzá különben is közelebb álló ural-altájai népekkel már a praehistoricus korban is keveredett, és az utána következő hosszú beltenyésztés alatt az ellentétek közöttük meglehetősen csökkentek; míg Dél-Európában a germán és a hamita-semita elemek közötti különbségek sokkal nagyobbak, és a keveredés is sokkal rövidebb múltú, miért is Dél-Európa a forradalmak színtere, míg Észak-Európa a compromissumok hazája.

Nem mindegy tehát democratiáról beszélni Észak- és Dél-Európában, nem is annyira műveltségi kérdés a democratia, mint főképpen faji kérdés, és így csak faji alapon oldható meg helyesen. Észak-Európában üdvös lehet a democratia és

regeneratiót is vonhat maga után, mert sok árja vért hozhat felszínre; míg Dél-Európában a román népek körében csak romlást idézhet elő, mert alsó osztályai annyira telítve vannak a római rabszolgák vérével, és a római egyház annyira kiirtotta árja elemeit, hogy új aristocratia kiválasztása alulról ott szinte lehetetlen, és a nagy faji ellentét következtében az alsó osztályok ott csak rombolhatják a felső osztályok műveltségét. De még Észak-Európában is bármennyire mozdítsa is elő a democratia a positiv kiválasztást alulról fölfelé, ez a regeneratio mégis csak folyton csökkenő arányban történhetik, míg a degeneratio mind nagyobb mérveket ölt. A történet ilyenformán nem a fajok tökéletesedésének folyamata, hanem a fajok öngyilkossága, a fajok degenerációjának kora, ami egészen érthető, ha meggondoljuk, hogy a műveltség fejlődése mindinkább természetellenes megakasztása a létért való küzdelemnek és a természetes kiválasztásnak.¹⁾

LAPOUGE és SHECK a népek romlását a legjobbak (a hosszú-fejűek) kiirtásában látják; ezt azonban ki kell egészítenünk REIBMAYR-nak a testi-lelki degeneratióra vonatkozó okaival, melyek összevéve visszamenő, vagy negatív kiválasztásnak nevezhetők. De téved REIBMAYR, midőn a regeneratiót általában a vérkeveredéstől teszi függővé, és ezzel ama közkeletű téves felfogáshoz csatlakozik, mely minden vérkeveredésben »friss vér« fölvételét látja, és a földmíves osztály conserválásában és vérenek felszívásában a népek erősödését és fennállásuknak legfőbb biztosítékát látja. Ily kiváló földmíves osztálya azonban eddigelé csak Rómának volt, ahol a patríciusok és a plebejusok – mindakét osztály sárga-fehér keverék – oly közeli fajrokonok voltak, hogy a földmíves osztály erősödése és felszívása ott valóban a leghathatósabb regeneratiót vonta maga után, miért is méltán mondhatta CATO: *Fortissimi viri et milites strenidissimi ex agricolis gignuntur*. De mondhatja-e ugyanazt egy modern olasz államférfi az olasz földműveió osztályról, mely legnagyobb részében az afrikai rabszolgák leszármazottja?

De téved REIBMAYR abban is, hogy a regeneratio érdekében a dégenérait aristokrátiának teljes kiirtását tartja szüksé-

¹⁾ REIBMAYR: u. o. 99.

gesnek. Ez nagyon egyoldalú felfogás, hisz a nagy francia forradalom eléggé igazolja, hogy a forradalmi elemek semmi maradandót sem tudtak alkotni addig, míg az emigrált nemes-ség vissza nem jött az országba. Oly aristokratia, mint volt a francia, mely nem annyira beltenyésztés, mint inkább keveredés következtében degenerálódott, még rendelkezett annyi energiával, hogy az új viszonyokhoz alkalmazkodva éljen történeti életet.

A vérkeveredés és beltenyésztés általános elveinek ismeretése után lássunk néhány történeti példát és vizsgáljuk, mennyiben érvényesek ezek az elvek a történeti fajok életében.

Alkalmasabb példát itt Egyiptomnál alig hozhatunk fel. A Nílus zárt medenczéje kiválóan alkalmas volt arra, hogy a beltenyésztés útján kiválasztott árja hódítók a fekete őslakók között mennél nagyobb gonddal ápolják fajiságuk tisztaságán, és az egyiptomiak jelentőségét a történetben épp a következetes beltenyésztés adja meg. Az a nagy culturöszton, mely főleg az ó-egyiptomi kort jellemzi, csak egy árja faj szellemi életének beltenyésztés útján a végletekig való fokozásában leli magyarázatát. A vándorlás és hódítás nyomában kétségkívül a feketékkel való keveredés következett be, de a rút bastardok nagyon is meggyőzhették a hódítókat a vérkeveredés veszedelméről és korán terelhették rá őket a beltenyésztés és a kasztélet útjára, mely egészen a VII. dynastiáig tartott és az egyiptomi cultura legremekebb műveit hozta létre: azokat az évezredekkel daczó műóriásokat, melyeket a beltenyésztéstől oly távol álló jelenkor silány bastardjai sokszor a nagyzási hóbort műveinek tartanak. A hosszú és folytonos beltenyésztés azonban kimerítette ezt az ősi culturfajt, mely mindinkább degenerálódott, minek következtében a VII. dynastiától a XI. dynastiáig borzasztó polgárháború és idegen hódítások közepette ez az ó-egyiptomi birodalom rombadólt, műveltsége nagyobbrészt elpusztult és romjain, mint FLINDERS PETRIE kimutatta, egy nagytestű, brachiokefal, kőkori műveltségű hódító nép az életbenmaradottakkal keveredvén, új műveltséget, a középegyiptomi műveltséget alapította meg. Ez az új hódító faj a csontletek és a képek után ítélve fehér-sárga keverékfaj lehetett, tehát a leigázott culturfajjal rokon faj, miénk

is a két faj keveredése szükségképpen a Dél-Egyiptomban legjobban conservait ősi culturfaj regenerálására vezetett. Ámde a régi dégénérait nemesi kaszt az új kasztba is beleplántálta dégénérait vérét, miért is a középbirodalom sem oly nagy műveltséget nem fejleszthetett ki, sem oly hosszúéletű nem lehetett, mint az ó-birodalom. A XVIII. dynastia alatt, mint MEYER EDUÁRD mondja, nagy polgárháborúk dúltak a birodalomban, úgy hogy ez teljesen védtelenül állott a hiksosok betöréseivel szemben. Ezek a silányabb nomádnépek azonban rövid idő alatt teljesen beolvadtak a culturfajba.¹⁾ A képek és szobrok után ítélve e hódítók sémiták voltak és az új birodalom hódító törekvései, despotismusa és dogmatismusa mind ennek a semitizálódásnak következményei. A sémiták testileg beolvadtak ugyan a beltenyésztés útján kiképzett egyiptomi fajba, de szellemük teljesen áthatotta azt, és úgy látszik a még silányabb feketékkel való keveredés is ettől fogva nagyobb mérveket öltött. Mindazonáltal Dél-Egyiptomban a beltenyésztés tovább tartott még, és a hellén, majd a római faj chaos szemében Egyptom épp intensiv faji élete miatt volt annyira gyűlöletes. Es ha a mai fellah évezredek múlva is oly feltűnően megőrizte egykori culturőseinek testi vonásait és az idők romboló viharai közepette magát mégis fenntartotta, azt éppen intensiv beltenyésztésének köszönheti. Az egyiptomi történet classikus példáját szolgáltatja annak, hogy egy nép történeti élete csak addig tart, amíg aristokrátiája van; ellenben faji élete addig tart, amíg beltenyésztést folytat és vérét rendetlen keveredés útján el nem fecsérli.²⁾ IV. Amenhotep vallási reformatiója épp egy új aristokratia kiválasztásának sikertelensége miatt vallott kudarcot. Egyptom el is bukott, de következetes beltenyésztésénél fogva túlélte összes hódítóit és megtartotta nyelvét és műveltségét mindaddig, amíg a keresztyénség és a mohammedanismus absolut keveredési iránya meg nem törte ezt a szigorú beltenyésztést. Alsó-Egyptom már az ó-birodalom bukása óta letért a beltenyésztés teréről és a rendetlen keveredés útjára lépett, miért is az állami életben és a műveltségben mindinkább tért vesztett a

¹⁾ REIBMAYR: u. o. lásd az egyiptomiakról szóló fejezetet.

²⁾ REIBMAYR: u. o. 16(5).

beltenyésztésben élő Felső-Egyiptommal szemben. A keresztyénységés amohammedanizmus extensiv iránya alkalmas talajra talált ott, de milyen culturelleses, silány emberchaos támadt a rendetlen vérkeveredés következtében, arra már a fenkölt lelkű Hypathia szomorú története is elég bizonyosságul szolgál. A keresztyénység extensiv irányával csak még rosszabbá tehetette ezt az amúgy is silány emberchaost, a mohammedanizmus pedig ma már egészen a négerrek színvonalára süllyesztette le.¹⁾

A beltenyésztés folytonossága kifejlesztette főleg az ó- és a középbirodalom arisztokráciájának nemesebb testi vonásait, valamint rendkívüli műérzékét is, úgyhogy az egyiptomi műveltség páratlan alkotásai nemcsak egy előkelő osztály korlátlan uralmában és egy rabszolgaosztály feltétlen engedelmességében lelik magyarázatukat, hanem a tehetségeknek a beltenyésztés következtében való átöröklésében és túlfejlesztésében is. De a conceptio és a technika minden kiválósága daczára alkotásaikban épp a folytonos beltenyésztés következtében, egyformaság és rideg megköttöttség uralkodott, miként testalkatuk és arcszínük is oly föltűnően megegyező összes képeiken; hiányzott bennük az egyéni szabadság, mely alkotásaikat változatosabbakká és tartalmasabbakká tette volna, mely szabadság azonban csak vérüknek időnként rokon vérrel való felfrissítése útján fejlődött volna ki bennük.

A vérkeveredésnek és beltenyésztésnek tanulmányozására nem kevésbé tanulságos példát szolgáltat a zsidók története. Sehol sem függetlenebb és ellentétesebb a történet és a talaj, mint Kánaánban. Ez a föld csak keveredésre alkalmas, legkevésbé pedig beltenyésztésre és exclusiv faji életre, és mégis e nyitott és minden egységet nélkülöző föld lön hazája a világ legszívósabb fajának és a legteljesebb nomokrátiának. E nép geographiai védőfalak nélkül a »törvény«-ben építé fel a világ legerősebb bástyáját, és míg Egyptom culturája a természet legerősebb védelme mellett is letűnt a történet teréről, addig a zsidóság a »törvény« ben minden természeti védelemnél is hatalmasabb erődöt állított fel magának, és daczára a

¹⁾ HARPF: M. u. o. 310.

legkegyetlenebb üldözéseknek szétszórva az egész világon él és 'erősödik.¹⁾ Ez a nép jókor okult fajrokonainak, a hamitáknak szomorú sorsán: visszaborzadt a rendetlen vérkeveredéstől mely ott a feketék tengerében csak degenerálódásra és szörnyű bukásra vezethetett; rátért a legszigorúbb beltenyésztésre melyet egyetlen vallási princípiummá tett és annak megsértését az egész fajra kiható bűnnek minősíté.

Arábiából bevándorolt sémiták és kánaáni sárga-fehér fajú szírek, vagy aloródiak (hetiták) keveredéséből állott elő ez az eredetileg igazi bastard nomád nép, mely a vele rokon hikszoszok uralma alatt telepedett le Egyiptomban. Itt a hikszoszokkal is, de főleg a tőle északkeletre lakó árja fajú amoritákkal keveredett, utóbb pedig a hikszoszok bukása után az egyiptomiak kemény fajuralma alatt a beltenyésztés útjára tért. Ezzel azonban még jobban vonta magára az egyiptomiak üldözéseit, és a kiirtás veszedelme elől menekülve visszatért régi hazájába, melyet legnagyobbbrészt az árja amoritáktól kellett elfoglalnia, kik egymással vizzálykodva önmagukat szolgáltatták ki a győzők kezébe, városaikat és egész műveltségüket átadván, hűséges testőrökként szolgálták a zsidó királyokat, kiknek legkiválóbbjai, mint Dávid és Salamon az ő vérükből valók voltak.²⁾

Az arab beduinok meglehetősen fekete és a békés földművelő és kereskedő hetiták túlnyomóan sárga vére oly távol állottak egymástól, hogy csak mindkettőjük silányságát öröklő még hitványabb faj állhatott elő e keveredésből, mely történeti jelentőségre sohasem jutott volna, ha oly nagy mértékben nem keveredik az árja amoritákkal, és ha az egyiptomiak nyomása következtében a beltenyésztés kiválasztó hatása e különböző fajokat össze nem forrasztja, és az árja vért felszínre nem juttatja.⁵⁾

¹⁾ REIBM AIR: u. o. 175.

²⁾ CHAMBERLAIN: u. o. I. 437. I.

³⁾ E sorok megértése céljából tudnunk kell, hogy Mesopotamia első culturnépe a sumír fehér-sárga fajú nép volt, mely utóbb Egyiptomot is, mint annak első culturfaja hódította meg. Míg itt azonban feketékkal vegyült, addig Előázsziában túlnyomóan a sárga fajjal keveredett, mely keveredésből a szir faj állott elő, melynek fő törzse a hetita volt. Arábiában feketékkal keveredvén, sémitává lett, mely a kamitá-tól kevesebb fekete vérel és beltenyésztésével különbözik, ami a sivatag hatása. Utóbb újabb fehér fajok jöttek: a *tembu*-k Egyiptomba, mint a közép-birodalom alapítói és az amoriták Előázsziába, mint a kisázsiai és kanaanita műveltség alapítói.

De Kánaánban ismét a keveredés útjára tért a zsidóság: délen Júdeaiban főleg amoritákkal és sémitákkal, északon Izraelben amoritákkal és hetitákkal keveredett. Az északi jobbfajta keveredés következménye az, hogy Izrael jobban művelődött, mint Júdea, mely utóbbinak jelentősége csak akkor kezdődik, mikor Izrael assir rabságba jut, és Jeruzsálem ostromát 701-ben K. e. Sennacherib a seregében kitört betegségek és lázadások miatt föladni volt kénytelen. E napon lép a már erősen semitisált Júdea a történet színterére. Jeruzsálem megmentése Jahve csodatette volt most választott népe szemében. Eszajás és Micha próféták a helyzet urai voltak most, és megkezdődött az idegen istenek számkivetése; kezdetét vette a Jahvéba, mint faji istenbe vetett hit, ki választott népét mindenki ellen megvédi, és számára minden hatalmat a földön megszerez, ha az vak engedelmességgel viselkedik irányában. Egy szóval kezdetét vette a Judaismus, az akarát uralma az értelem- és érzélemvilágon. Istent most már csak Jeruzsálemben lehetett imádni. Egy isten, egy templom, egy főpap és az egyház fogalmával gazdagabbá lőn a történet; a római egyház alapja is le volt már rakva. Midőn 622-ben a Deuteronomium is életbe lépett, kifejezésre jutott a zsidókban a sémita faj egész valója, megszólalt a vallási intolerantia is.¹⁾

És midőn utóbb Júdea babyloni fogságba jutott, a beltenyésztés útján kiválasztott zsidó faj már csak Jahve büntető ostorát látta benne. Ezért még szűkebbre vonta a beltenyésztés gyűrűjét, még a legrokonabb fajokkal való keveredést is megvetette, és Hezekiel próféta szellemében még az államot és műveltséget is számkivetve létét a legridegebb nomokrátiában kereste. Ezt azonban csak az a nagyon is sematisált csőcselék tette meg, mely csaknem egyedül tért vissza Jeruzsálembé, míg a zsidóság java meggazdagodván, Babylonban maradt. És csak a számkivetés után beszélhetünk teljesen kialakult judaismusról, mely azután a rabbi-intézményben, az orthodoxiában és a Talmudban jutott kifejezésre, így látjuk, hogy az Egyiptomban nagy mértékben áriázt zsidóság átveszi az árja szellemű áteneultust, mint a

¹⁾ CHAMBERLAIN: U. G. I. 503-517.

mosaismus legősibb és legtisztább formáját; majd Kánaánban keveredvén, az árja szellemű monotheismust ismét polytheismussal cseréli fel; végül pedig elmerülvén a sémita fajban, a Jahve-cultust rideg hatalmi iránynyá teszi, melyet HARPF abstract politikai fetiscultusnak nevez.¹⁾

Ámde a zsidók egy része most sem tartotta meg a törvényt és újból keveredett, még pedig nálánál jobb fajokkal: görögökkel és a diasporában rómaiakkal, keltákkal és germánokkal. Már az orthodox fariseusokkal szemben állanak mint igazi reform-zsidók a kevert saduceusok és egy ideig a keresztények is. A diasporai zsidóság még inkább keveredett, de az előzetes hosszú beltenyésztés következtében a keveredésben a zsidó faj győzött, mely az üldözések kiválasztó hatása alatt még inkább erősödött. Katastrophák után ezentúl is mindig az orthodox beltenyésztési felfogás győzött, utóbb azonban mindig a szabadelvű keveredési irány kerekedett felül. Mondhatjuk, hogy az egész zsidó történeten végig a keveredés és beltenyésztés váltakoznak egymással, és éppen ebben rejlik a zsidóság titokzatos szívósságának magyarázata.²⁾ A mai zsidók két nagy csoportja; a sefardim (déli v. spanyol zs.) és az askenasim (északi vagy lengyel zs.) éppen erre a két faji okra vezetendők vissza. Az elsők kiválóbb fajokkal, mint a vandalokkal és ny. góthokkal is keveredtek, miért is kiválóak, szép, imponáló külsejűek, tiszták, vagyonosak, és műveltebbek is mint az északi barbár sarmata vérrrel kevert és túlnyomóan beltenyésztésben élő orthodox zsidók. Az orthodox zsidóságot a beltenyésztéssel járó degenerálódástól eddigelé az üldözések, a kemény létért való küzdelem mentette meg, valamint az a körülmény is, hogy az üldözések után a beltenyésztés útjára lépő reformzsidók mindig mérsékelt arányban idegen, rendszeren germán vért juttattak az orthodoxok ereibe. Azonban a zsidók felszabadítása a legújabb kort: an megszüntette ezt a kemény létért való küzdelmet, és lehetővé tette az orthodox-zsidóság teljes degenerálódását; másrészt pedig előmozdítván a zsidók és a többi népek keveredését, lehetővé tette az egész európai és ame-

¹⁾ HARPF: M. u. A. 264.

²⁾ REIBMAYR: u. o. 195.

rikai művelt társadalom fokozatos elzsidósodását is. Jól mondja REIBMAYR, hogy a zsidóság ma akár le is mondhat a »törvény«-ről], akár át is térhet más vallásra, a hosszú beltenyésztés útján kiacézott zsidó fajiságát azontúl is mérsékelt keveredés mellett meg fogja tartani.¹⁾ Végelemzésben tehát mégis csak használt a felszabadítás a zsidóságnak, mert éppen a reform-zsidóságot erősítette meg, amely pedig mindig veszedelmesebb fél volt az európai faj küzdelemben, mint az orthodox-zsidóság. Épp ezért tévednek az antisemiták, midőn a sémita orthodoxiában látják az igazi ellenfélt. A zsidóság igazi fentartója az árja vérű, művelt és hajlékony reform-zsidóság, vagyis az, mely orthodox felfogás szerint romlásba taszítja a zsidóságot; mely az európai műveltséghez alkalmazkodik, európai szokások és erkölcsök szerint él, valójában pedig vérével és főleg szellemével mindent elzsidósít Európában.²⁾ A hosszú beltenyésztés következménye, hogy a zsidó ma már többé nem a »törvény«, hanem a születés révén lesz zsidóvá és mint egy hosszú beltenyésztés révén kiképzett faj kis száma dacára is uralkodó fajként áll immár a rendetlen vérkeveredés következtében mindinkább elfajuló európai faj-chaos közepette.

Ha tehát a felszabadulás az orthodox zsidóságban a beltenyésztéssel járó degeneratiót fogja is maga után vonni³⁾, és e faj tán épp úgy el fog pusztulni, mint valamikor Jeruzsálem lerombolásakor, úgy a reformzsidóság van oly erős, hogy e csorbát kiköszörülje és a zsidóságot új győzelemre vezesse, épp úgy, mint azt Jeruzsálem lerombolása után tette.

¹⁾ REIBMAYR: u. o. 207.

²⁾ Kétségkívül feltűnő, hogy amily mértékben a zsidó faj valamely európai országban erősödött, oly mértékben hanyatlott le ott az árja faj, és viszont az ária faj erősödése és művelődése a zsidóság romlását vonta maga után. Így Spanyolországban a hidalgók erősödése és a zsidóüldözés egybeesnek, úgyszintén a német reformatióban a német nemzetiség erősödése és a zsidók romlása is összeesnek. Anglia gyöngülésének egyik oka Hódító Vilmos óta a zsidóság térfoglalása épp úgy, mint Franciaországban és főleg I. Napóleon óta, Lengyelország bukásánál pedig egyenesen szembeötlő a zsidóság térfoglalása. Oroszország az 1881.-i üldözés óta ha nem is mutat haladást, de terhein könnyített. Egészen más a kép ott, ahol a zsidó faj nála silányabb fajok közé jutott, ott erősödése művelődéssel járt, mint pl. az arabok közt, vagy Szibériában és Dél-Amerika silány chaosában.

³⁾ A Zionismus épp ezt akarja megakadályozni.

De nemcsak az egyiptomiak és a zsidók, hanem minden nép történetében és a ma is élő népek és nemzetek életében is látjuk ennek a két oknak, a beltenyésztésnek és a vérkeveredésnek fajfentartó és történetalkotó hatását. Ezért téved BAGEHOT, midőn a nemzetek keletkezésében egy már gyengén ható faji okot és egy erős nemzetképző okot vél találni, szem elöl tévesztve, hogy csak hosszú és következetes beltenyésztés hozhatta létre a fajokat és a nemzeteket egyaránt és csak megfelelő rokon keveredéstől időnként megszakított beltenyésztés tartja fenn őket. Csak így érthető, hogy minden continensnek és minden zárt medenczének, hegységnek, sivatagnak és nagyobb szigetnek meg van a maga typicus faja is. Az elszaporodás és a közlekedési eszközök haladásával mindinkább érvényesült a keveredési ok is, de még a legkevertebb continensen, Európában sem szűnt meg a beltenyésztést ok ma sem hatni, mint azt a nemzetiségi harcokban látjuk.

Az egyiptomiak történetében classicus példáját láttuk annak, hogyan vész el egy nép egyrészt túlszigázott beltenyésztés, másrészt alantas vérrel való keveredés következtében; a zsidókban ellenben a legszembetűnőbb példát láttuk arra nézve, hogy kellő vérkeveredés és kellő beltenyésztés esetében emberi fogalom szerint talán örök életet is élhetne egy nép a földön.

Az egész világtörténet ennek a két oknak egymást hol kiegészítő, hol ellensúlyozó, hol rontó hatásából bontakozik ki a legrégebbi időktől kezdve le egészen napjainkig. Az ó-kori történetben túlteng a beltenyésztés, az új-korban ellenben a vérkeveredés. Az ó-korban, mint GUMPLOWICZ helyesen mondja, a fehér hódítók a szinesbőrű meghódított népeknek szinte a hátán állottak¹⁾, nem csoda, ha irtóztak a velük való keveredéstől; míg Európában a hódítók a történet folyamán mindinkább rokon népeket hódítottak meg, nem csoda, ha a beltenyésztésről oly könnyen lemondtak és a vérkeveredést a humanismus czégére alatt társadalmi principiummá tették. Az előbbieket az Ó-Testamentum értelmében bűnnek minősítették a vérkeveredést és vallási elvé tették a beltenyésztést, az

¹⁾ GUMPLOWICZ: u. o. 329.

utóbbiak barbarismussá sülyesztették a beltenyésztést és cultur-
elvvé tették az egyetemes vérkeveredést.

De éppen azért, mivel az ó-korban a csekélyebb számú árja hódítók oly közvetlenül érintkeztek a legyőzöttek – főleg négerék – nagy tömegével, uralmuk biztosítására tömören összeálltak, azaz városokat alapítottak. Az ó-kori államok tulajdonképpen város-államok voltak, a város pedig miként ma is, úgy akkor is szétforgácsolta az érdekeket, a munkafelosztással meglazítván a hódítók tömör falát szükségképpen vérkeveredésre vezetett. A vérkeveredés azonban ily távoleső fajok között szükségképpen elfajulást idézett elő és ha a zsidóság ezt a szomorú sorsot valóban elkerülte, úgy azt éppen annak köszönhette, hogy az asszír és babyloniai hódítók még jókor kiragadták a városi faj chaos fortéiméből és a kemény rabsággal a beltenyésztés útjára terelték.

Ez a vérkeveredési folyamat mind szélesebb körökben terjedvén, végül a császárok korabeli római birodalomban az egész Földközítenger környékére terjedt ki és tetőpontját Caracalla hírhedt szabadság-rendeletében érte el. De mit is ért ez a legnagyobb kincs ennek a népconglomeratumnak? Boldogabbá, avagy műveltebbé tette-e? Korántsem. Fölszabadította állati ösztöneit, előmozdította a legszörnyűbb osztályharczokat, reázúdította a birodalomra a communisták és anarchisták nagy tömegeit, szabad teret engedett a barbarismusnak, mely Hypathia kivégzésében és az alexandriai csöcselék tombolásában tetőpontját érte el. Hiába, a szabadság nem egyetemes emberi, hanem faji és pedig árja fogalom, mely csak ott vált a műveltség úttörőjévé, ahol az árja faj szabadságát, vagy annak kiválasztását és felszínre jutását jelentette.

A nagy római fajchaos elfajulása két irányban nyilvánult meg: az élvhajhászatban és az askesisben. Mint Antonius Cleopatra karjaiba, úgy vetette magát a római világ egy része a keleti semitizált világ kicsapongásainak örvényébe, a romlott keleti nők vérét átültetve a fehér faj testébe. A másik rész ellenben megundorodván a világ romlottságán, a kietlen sivatagba temetkezett, a legválogatottabb kínokkal pusztítva testét, természetellenes étellel kiirtva magából a faji élet összes ösztöneit megvetve a nőt és gyermekáldást egyaránt.

És amily mértékben terjedt ez a fajchaos, oly mérték-

ben terjedt az anarchia és a barbarismus is. A birodalom 'felosztása, középpontjának más és más városba való áthelyezése, a trónörökösödés teljes hiánya, a praetorianusok uralma, a légiók politisálása mind megannyi tünete az anarchiának és következményei az abszolút vérkeveredésnek. A birodalomnak talán minden népe adott már egy-egy császárt a birodalomnak, Rómában pedig Scipio szobra mellett a félszemű Hannibál szobra is állott! Nagyfokú humanismus kellett valóban a római polgárjog teljes kiterjesztéséhez és Hannibál nagy egyéniségének megszívleléséhez és felmagasztalásához, csak hogy az előbit egy emberi szörnyeteg tette, az utóbit pedig Róma esküdt ellensége, a pún Sept. Severus tévé.

De uralkodó faj hiányában nemcsak anarchia, hanem teljes barbarismus kerekedett felül a birodalomban, mikor Nagy Theodosius császár az összes pogány iskolákat bezáratta. Jól mondja GOBINEAU, hogy ami ebben a római fajchaosban életrevaló, állam- és műveltségfentartó elem volt, a légiók gall és germán harczosaiban volt meg; és minden, ami a császári Rómában nagynak nevezhető, a légiók árja vérében gyökeredzik, mely nélkül a birodalom rég letűnt volna már.¹⁾

Ez a faj chaos abszolút vérkeveredésével forgatta ki a kereszténységet is eredeti faji mivoltából, és tette az árja faj e legfenségesebb megnyilvánulását, amivé épp a semitismus ellenében kristályosodott ki, azzá az egyetemes emberi irányná, y aminőnek ma látjuk. Az árja faj e legnagyobb culturmozgalma a római fajchaos Anarchiájának és barbarismusának melegágyából jutott a germánok és szlávok műveltségének kertjébe.

A kereszténység abszolút vérkeveredési és a germánok s szlávok beltenyésztési princípiumának összehatásából ered az európai történet és tart napjainkig. A germánok nem a városokban, hanem a kimagasló pontokon épült erődökben családonként telepedtek le, ahonnan a leigázott népeket féken tartották. Uralmuk biztosítására egymással szövöztek és egy oly beltenyésztési szervezetben egyesültek, aminőt sem a görögök, sem a rómaiak nem ismertek; ez volt a lovagság intézménye. Ebből az ellentétből, mely a »városok« és »ud-

¹⁾ GOBINEAU u. o.: III. 412-434.

varok« közt volt, ered a középkor története és műveltsége.¹⁾ Akár a császár és pápa közt, akár a fejedelmek és a hűbérurak közt foly is a harcz, az mégis mindig a nemesi kúriák és a városok közti faji ellentétből táplálkozott. A felfedezések nyomában fellépő tőke, úgyszintén a lőpor végre megtörik az udvarok hatalmát, és a lovagokat a városokba kényszerítik, mi által Európában a fajkeveredés princiuma föléje kerekedik a beltenyésztésnek, hogy a mai világvárosokban az absolut vérkeveredéssel járó degeneráció legszörnyűbb tüneteit hozza ismét napfényre épp úgy, mint egykor a császári Rómában.

Egy lényeges különbség van azonban mégis az ó-kori város és a mai európai városok közt, az t. i., hogy a mi városainkban mégsem keverednek oly távoleső fajok egymással, mint az ó-kori városokban, következőleg a degeneráció tünetei sem következhetnek be nálunk oly rohamosan, mint az az ó-korban történt. Innen van, hogy amit mi európai műveltségnek, európai erkölcsöknek nevezünk, az mindig η humanismusnak, a kosmopolitismusnak és a democratiának túltengését jelenti. Műveltebbeknek és erkölcsösebbeknek tartjuk magunkat az ó-kori népeknél, kik a beltenyésztést és a faji erkölcsöket föléje helyezték a vérkeveredésnek és az emberi erkölcsöknek. Pedig a mi büszkeségünk egy nagy fictió, mely előbb-utóbb meg fogja magát bosszulni. Mert ha igaz is, hogy a vérkeveredés nálunk Európában igen sok előnnyel jár, mivel Európa, mint az árja faj bölcsője és az árja népek torlódási helye, alsó társadalmi rétegeiben is jóval több árja vért mutat fel, mint az ó-kori társadalmak, azért alsó osztályaink, még ha külsőleg a fehér faj testi vonásait hordják is magukon, lelkükre nézve a sárga és fekete faj örökösei, kik az európai műveltséget majdan mégis ki fogják forgatni eszményiségéből. Humánusabbak és democratábbak lehetünk ó-kori őseinknél, de a faji erények megvetése bűn ma is csak úgy, mint az ó-korban volt. A humanismusnak csak a helyesen felfogott önszeretet lehet a mértéke, a democratia pedig csak eszköz lehet egy erkölcsi aristocratia kiválasztására.

Ugyancsak az európai társadalom faji összetételével függ

¹⁾ GUMPLOWICZ: u. o. 330.

össze az is, hogy léte sokkal hosszabb, forradalmi nem annyira rombolók és culturellenesek, mint az ó-korban, az ó-kori államokban sokkal kisebb volt az állam- és műveltség-alapító árja faj, és sokkal nagyobb és aljasabb a szolgafaj tömege, semhogy oly hosszú életűek lehettek volna, mint a minők az európai államok lehetnek. Bármily nagy múltjuk volt is Egyiptomnak és Indiának, Európa mai államai élettartamban messze felül fogják őket múlni. Az ó-kori államok nagy faji ellentéte mellett a forradalmak csak rombolók lehettek és nyomukban csak teljes barbarismus támadhatott. Európában ez sohasem következhetik be. Európában oly romhalmaz, minőt a Níus vagy az Eufrates mellett találunk, legfőlebb akkor lehet, ha már az egész emberiség kivész a földön. És bár nem tagadhatjuk, hogy az egész európai történet a germán culturfaj folytonos romlásával, a democratia erősödése a műveltség-terjedésével és hanyatlásával is jár, Európában a forradalmak sohasem lehetnek olyanok, minők valának az egyiptomi forradalmak, vagy a nagy phoeniciai forradalom, vagy akár csak a görög és római forradalmak. Európában a cultura teljes csődje után még mindig lesz elég tekintélyes civilisatio, tekintélyesebb, mint akár a mai kínai vagy japán civilisatio. Hisz a democratiával karöltve mindinkább erősödik Európa civilizációja és csak a cultura az, amely hanyatlik. Európa, mint az árja faj bölcsője és az árja népek torlódási helye, szükségképpen a legmagasabb fokig fejlesztette volna ki a műveltséget, ha a beltenyésztést és a faji erényeket annyira becsülte volna, mint a hinduk és az egyiptomiak. De mivel a kereszténységet nem közvetlen forrásból, hanem a római fajchaos révén vette át mint egyetemes és fajellenes irányt, lassankint, de mindinkább távolodott a fajcultus nemes elveitől és vérét könnyelműen fecsérelte el a rendetlen keveredésben. A kereszténység mint fajkeveredési irány sokat járult hozzá Európa művelődéséhez és főleg democratisálódásához, de egyoldalúságával épp úgy romlásba taszítja azt, mint Indiát a brahmanismus, mely egyoldalú kasztrendszerével és aristocraticus szellemével lehetővé tette ugyan a hindu cultura hatalmas kifejlődését, de szigorú beltenyésztésével egyúttal a hindu társadalom degenerációját is.

Ámde nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy a vér-

keveredés túltengése mellett a beltenyésztés és a fajszeretet teljesen kivesztek már Európában. A nemzetiségi törekvések, a panslavismus, pangermanismus, pankeltismus, panamerikanismus és a Zionismus mindmegannyi tünetei egy ébredő új kornak, melyben a beltenyésztés ismét uralkodó princípiummá válhatik, vagy legalább is egyenlő helyet fog magának biztosítani a vérkeveredés és a humanismus mellett.

Ma is vannak világbirodalmak, de nem a vérkeveredésen alapulnak és nem fajellenesek és fajrontók, mint volt a perzsa birodalom, Alexandras birodalma, vagy a római birodalom, továbbá II. Fülöp birodalma az új-korban, vagy Napóleoné a legújabb-korban. Éppen mivel az európai faji viszonyok közt a mai birodalmak árja faja sokkal számosabb, mint volt az ó-korban, lehet a faji érdeknek a világbirodalmakban is érvényesülnie. Éppen csak Oroszország és Kína tartották meg az ó-kori birodalmak territóriális jellegét, de éppen azért legelmaradottabbak és a leggyöngébbek is a többiek között. A mai birodalmak anyaországból és gyarmatokból állanak és egész berendezésük és igazgatásuk az anyaállam, az uralkodó faj érdekeit szolgálja.¹⁾ Még a legegyetemesebb, az angol birodalom is kezd napjainkban faji alapon szervezkedni, kezd Chamberlain óta egységes szervezet felé törekedni és hadi erejét nemzetivé tenni.

Franciaország elszakadása Rómától, Spanyol- és Portugálország hasonló közdelmei Róma ellen, Svéd- és Norvég-ország elszakadása, Japán diadalai Oroszország fölött, az újtörökök győzelme, a magyar függetlenségi törekvések megannyi jelei egy ébredő faji életnek. F. GALION fajnemesítő iránya, GoBiNEAu-nak és követőinek tudományos kutatásai a faji élet problémáiá terén ugyanazt jelentik a tudományos élet terén.

És végül nem a faji elv diadalát kell-e abban is látni, hogy MARX internationale-ja 1872. óta elvesztette már hatását, mi által a munka és a munkáskérdés is mindinkább nemzeti alapra helyezkedik? Sőt még a kosmopolita Amerika is kezd már a faji erényeket megbecsülni, kezd a *laissez faire* elvével szakítani és jövőjét a faji létben megalapítani.

¹⁾ A. WIRTH: Volkstum u. Weltmacht. 154.

Betegek és nyomorékok már nem kellenek az Uniónak, és ROOSEWELT már felhívta a bevándorlókat, hogy szakítsanak Európával, legyenek amerikaiak, mert adójukkal és szorgalmukkal még nem rótták le kötelességüket az állam irányában, ehhez egy mindennél szentebb kötelesség: a hazaszereget szükséges. A kosmopolitismus – mondja im Amerika legnagyobb fia – minden igazi nagyságnak megöklője.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Lélektan.

A nő lélektana.

(G. Heymans: Die Psychologie der Frauen. – Heidelberg, Winter, 1910.

Az újabban erősen jelentkező nőmozgalmak ismét felébresztették az érdeklődést az asszonyok psychológiája iránt. A női lélek kutatása ismét tudományos föladattá lön, amelynek megoldására új irányban és új módszerekkel törekednek a lélektan művelői. A legújabb kutatásoknak eredményeit foglalja magában HEYMANS könyve, amelyet a következő sorokban ismertetünk. Természetes dolog, hogy a közlött eredmények csak megközelítő értékűek s időlegesek, melyeknek javításán a megizmosodó speciális lélektan szünet nélkül, kitartással dolgozik.

Ami a nőnek tudat-életét általában nézve illeti, meg kell jegyeznünk, hogy a nő tudat-terjedelme szűkebb mint a férfié, a minél fogva tudatában egyidejűleg kevesebb képzet fér el. E ténynek bizonyítéka az is, hogy a tudat-életnek nagy egyoldalúságával járó hysteria a nőknél fordul elő feltűnő számban; ezt bizonyítja továbbá az is, hogy a nők igen hajlamosak a suggestiora. A tudat-terjedelem szűkével együtt jár a tudaterőnek nagyobb foka: azaz a tudatban lévő képzet, érzés stb. teljes mértékben leköti a nőt. Mind a két, egymással szorosan összefüggő tény, kellő magyarázatát leli abban, hogy a nő kedélyi élete sokkal erőteljesebb, mint a férfié. Az asszony emotionalitásának ezen erőteljességén alapul az a másik jellemző tény is, hogy az asszony lelkének tudalmatlan részei is hatnak ugyan életére és cselekedeteire, de főleg azok a részei, amelyek nagy érzésekkel vannak egybekötve, vagy hogy így fejezzük ki magunkat: súlyosítva.

A psychologusok között ritka egyetértés uralkodik arra nézve, hogy a nők érzékenysége sokkal nagyobb, mint a férfiaké, hogy sensibilitásuk foka magasabb. A kérdés csak az, hogy vajjon *tényleg erősebb-e* a nőknek érzése vagy pedig csupán erőteljesebben *nyilatkozik* az meg náluk, mint a férfiaknál? Minden tapasztalat arra mutat, hogy a női érzékenység nem csupán a maga megnyilatkozásában, külső megjelenésében erőteljesebb, hanem valósággal is az. A nő lelkének nagyobbik felét hagyjuk figyelmen kívül, hogy ha emotionalitását mellőzzük, oly nagy mértékben van az döntő befolyással gondolkozására, cselekvésére, szóval egész lelki valójára. Az emotionalitás a nőnek természetes légköre, amelyet nem szívesen hagy el. Abban él és mozog, a nélkül csak fél-lény. Ezért a nők a pártosságra is inkább hajlanak, mint a férfiak és nincs az a dolog, amely mellett pro vagy contra mindjárt állást ne foglalnának. Döntő fontosságú náluk az első és az erősebb benyomás. Innen vágyakozásuknak és reménykedésüknek, hitüknek és kétségbeesésüknek hevessége. Innen, hogy a pillanatnyi veszélytől való félelem teljesen leigázza erejüket. Fölöttébb való érzékenységük szinte gyámoltalanokká teszi őket a gúny és ironia iránt s míg a gúnyolódó férfi még tűrhető alak, addig a gúnyolódó és csipekelődő nő határozottan ellenszenves jelenség. A nőnek nagyobb kedélyiségében gyökerezik nagyobb s legtöbbször fanatikusabb vallásossága, amely még a vallástalanságban is fanatikus. Irtózáván az analysis minden nemétől, a rejtelmeshez, a ködöshöz, az érthetetlenhez és bizony sokszor az értelmetlenhez vonzódik a női lélek.

Kísérletek igazolják, hogy az érzéklés terén a nő felülmúlja a férfiút, ha az önkénytelen reáfigyelésről van szó az őt érdeklő tárgyaknál; ha azonban rendszeres megfigyelésre kerül a sor, akkor a nő határozott hátrányban van a férfivel szemben. Az emlékezés terén pedig úgy áll a dolog, hogy a nő csak azt őrzi meg emlékezetében, ami iránt érdeklődéssel viselkedik; ami érdeklődése körén kívül fekszik, azt nem tartja érdemesnek a megőrzésre; példa arra a nők ismeretes ellenszenve az ortographia és az időrend iránt. Még az olyan kiváló nő, mint ELLEN KEY is, teljesen járatlan a nyelvtanban és helyesírásban. A nők képzelőtehetsége élénkebb és színesebb, mint a férfiaké, aminek bizonyossága pld. az is, hogy a leánygyermek beszélni is hamarabb megtanulnak s a beszéd egész életükön át sokkal inkább kezük ügyében van, mint a férfiaknak. E mellett bizonyít az is, hogy már az iskolás leányok dolgozataiban is élénkebb képzelőtehetsége tükröződik vissza, mint a fiukéban s a leánykák elbeszélőtehetsége kiválóbb, mint a fiuké.

Milyen a nők *intelligentiája*? – ez a kérdés kétség-

kívül a nő lélektanának legnehezebb és legbonyolultabb problémája. Megnehezíti a kérdést már az, hogy az intelligencia igen különböző elemek összetevődéséből származik. Ezen elemek között a legjellegzetesebbek: az érdeklődés, a phantasia és a tudalmatlannak másodlagos tevékenységei. Ezen három elem nélkül nincs intelligencia. E három elemhez hozzájárul mintegy segítőként, a tudás terjedelme s a tudott anyaggal való bánni tudás. Ha már most ezen elemekre nézve külön-külön vizsgáljuk a női lelket, feleletet fogunk kapni arra a kérdésre, amelyet fennebb említettünk.

A szerző kísérletei azt bizonyítják, hogy a nők, kik mint egyetemi hallgatók a kísérlet tárgyai voltak, az iskolai tudás terjedelme tekintetében határozottan fölötte állanak a férfiaknak. Ha tehát a tapasztalat s kísérletek azt mutatják, hogy a nők intelligencia dolgában alacsonyabb fokon állanak, akkor más tényezőben kell keresnünk ennek az okát. De nem kereshetjük a képzelőtehetség hiányában sem ezt az okot, mert hiszen, amint fennebb láttuk, a nők képzelő ereje nagyobb és élesebb, mint a férfiaké. A tudalmatlan másodlagos funkciójának erejére nézve nincs számbavehető különbség a két nem között. Hasonlóképpen áll a dolog a tudott anyaggal való bánni tudás tekintetében is. Ami pedig a tárgy iránt való érdeklődés mértékét illeti, erre nézve egyenesen azt lehetne mondani, hogy a nők sokkal inkább érdeklődnek egyes tárgyak iránt, mint a férfiak. De csak egyes tárgyak iránt. Az a kérdés tehát, hogy mi különbség állapítandó meg nők és férfiak között az érdeklődés irányára nézve? Kísérletek egyhangúan igazolják, hogy a nők érdeklődése a concret felé fordul s inkább a személyekre vonatkozik, mint a dolgokra, amit bizonyít az a tény is, hogy a concret nyelvtanulás sokkal kevesebb nehézséget okoz a nőknek, mint az abstract matematika tanulása. Ezzel együtt jár a szemléletesség kedvelése: a nő nagy barátja a térbeli rendnek, de már ez időbeli pontosság kedvelőjéül éppen nem mondható. Az abstractiótól való irtózás maga után vonja az elemzés, az analysis kerülését. Mindezekből pedig szükségképpen következik, hogy a nő nem érzi jól és otthonosan magát a tudomány területén; az abstractiók vértelen hidegsége teljesen idegen az ő lelkének. A tudomány abstractiókkal, elemzésekkel dolgozik s éppen ez az elvonatkozás és elemzés idegen a nő természetének. A szerző által tett kísérletek, illetve az általa rendezett enquête szinte teljes egyértelműséggel vallja, hogy a nők emlékezete kitűnő, szorgalma és kötelességérzete óriási, de a tudomány, mint öncél iránt való szeretet hiányzik lelkökből. Enélkül pedig nincs tudományos munka. A megkérdezett hollandus egyetemi tanárok mind megegyeznek abban, hogy tudományos megfigyelés.

laboratóriumi munka, önálló kezdeményezés tekintetében a nők messze alatta maradnak a férfiaknak, *daczára*, annak hogy a nők vizsgálói jobban sikerülnek mint a férfiaké. Szóval, igazat kell adnunk LOTZE-nak: »alig van valami, amit a női értelem belátni ne tudna, de igen sok dolog van ami iránt a nő érdeklődni képtelen«.

Amit mondtunk a tudományban való részvételle, ugyanazt kell mondanunk a nőknek az életben való forgolódására: itt is kevesebb értelmet mutatnak, mint a férfiak. E jelenségnek oka is emotionalitásukban keresendő. A nők ugyanis legtöbbször előzetes *sympathia*, *antipathia*, óhajok és vágyak szerint szeretik intézni a dolgokat s első pillanatban már állást foglalnak érzéseik szerint. HEYMANS egyenesen azt mondja, hogy a nő a maga lelkének nagy érzékenységgel képes arra, hogy egy erősen támadott nézet mellé álljon sajnálatból. A nőnek érzékenységből természetesen egy csomó kiválóság is fakad. Ilyen első sorban az *intuitio*, amely képessé teszi őt arra, hogy minden okoskodás nélkül értékes és helyes belátásra tegyen szert. És ez az *intuitio* az életben igen gyakran sokkal többet ér, mint a férfiú hideg okoskodása, amely még működésbe sem jött talán, mikor a nő *intuitiója* már teljes bizonyossággal ragadta meg a valóságot. A nő egész természetének alapszínét az emotionalitas adván meg, *genius-volta* is ott keresendő, ahol az emotionalitas szerepe elengedhetetlen: a családi életben. A nő e terén lehet *genie*, de csakis ezen a téren. A férfiú és nő *intelligentia* tekintetében is kiegészítik egymást s aki a kettőnek szerepét kicserélni akarja, lehetetlent akar.

A nők akarati tevékenysége is kifejlett érzékenységük hatása alatt áll. Motivumaik többnyire érzések által befolyásoltatnak s igen sokszor megtörténik, hogy jelentéktelen célok megvalósítására aránytalanul nagy erőt pazarolnak. A nő nem elvek, hanem érzések szerint cselekszik. Innen van, hogy a női jellem kiszámíthatatlan. Míg a karakteres férfiúról megtudjuk mondani, hogy adott esetben miként fog cselekedni, addig a nőknek cselekedetei teljes mértékben a cselekvőnek éppen az adott pillanatban felmerülő érzéseitől függenek. Nagy kötelességek teljesítésében, a szeretet munkáinak gyakorlásában – gyermeknevelés, betegápolás stb. – azonban a nő kétségkívül sokkal nagyobb akaraterőt tanúsít, mint a férfiú. Ehhez hozzájárul még, hogy a nő sokkal tevékenyebb, mint a férfiú, aki inkább hajlik a tétlenségre és nyugalomra. A nő mindig dolgozik valamit, vagy helyesebben mondva, mindig tevékenykedik. Ami pedig a cselekvésben való határozottságot és a kitartást illeti, e tekintetben sincs olyan nagy különbség a nő és férfiú között, mint azt rendszeren képzelni szokták. HEYMANS enquetejei ezt a különbséget alig 1-2%-ra teszik.

Anélkül, hogy a nő lélektanának részleteibe hatolnánk – erre nézve utalunk a szerzőnk értékes fejtegetésére – a következő kérdésre keresünk feleletet: vajjon a nő és a férfiú között levő lélektani különbségek lényegesek-e vagy csak esetleges természetűek? vajjon a különbségek szorosan együtt járnak a nemi különbségekkel vagy pedig csak bizonyos socialis körülmények között jöttek létre? Erre a kérdésre feleletet adni nem könnyű feladat. Bármint álljon is a dolog, annyi kétségtelen, hogy a lelki tulajdonságoknak egy része – HEYMANS szerint csak 3% – a nemiségben gyökereszik s úgy a társadalmi viszonyoktól, mint az örökléstől függetlennek mondható. Igaz ugyan, hogy a cultura módosítólag, sokszor fejlesztőleg, sokszor akadályozóig hatott a női lélekre, ámde ez még nem jelenti azt, hogy a cultura s a társadalmi viszonyok teremtették volna az asszonyi psychét. A női lélek alaptulajdonsága első sorban a nagy érzékenység (emotio valitas) és az ezzel járó nagyobb fokú tevékenység, mindakettő a lélek legmélyén fakad s a női lélek sajátos színezetének forrása.

Ez HEYMANS könyvének rövidre fogott tartalma. Természetes dolog, hogy mindaz, amit a női lélekre nézve elmond, csak az átlag nő lelkére vonatkozik és azoknak a kutatásoknak alapján íratott, amelyeket legutóbbi években végzett a lélektan a maga tudományos módszereivel. Tétéleinek nagy része még csak időleges, – amelyeket talán már a holnap kutatása megdönt. Aki azonban a női lélek természetrajza iránt érdeklődik, nagy élvezettel fogja olvasni a HEYMANS művét, amelynek szigorúan tudományos jellege tagadhatatlan.

Bartók György.

Statisztika.

Magyarország statisztikája nemzetközi világításban.

(Illyésfalvi Vitéz Géza: Magyarország statisztikája nemzetközi összehasonlításban és tekintettel Ausztriára, Budapest, Grill Károly. 1913.)

A statisztikai tankönyvirodalomnak, ha a praktikusság és használhatóság szempontjait akarja szolgálni, lehetőleg arra kell törekednie, hogy az általános népszámlálásokat mielőbb nyomon kövessék tankönyvek, illetőleg új kiadások. Az

elméleti általános részen kívül a friss gyakorlati anyagot tanítási czélokra feldolgozni és idejében rendszerezve közrebocsátani egyik legfontosabb feladata a statisztika tanítójának. Ez a feladat különös jelentőséget nyer a magyar főiskolai tantervben, mely főcollegium gyanánt Magyarország statisztikáját jelöli ki, tehát súlyt helyez arra, hogy a statisztika előtárásánál és számonkérésénél] kellő tér és anyag legyen a magyar viszonyok statisztikai megismerésének szentelve.

E szempontok megjelölte feladatot derekasan oldja meg ILLYEFALVI VITÉZ GÉZA munkájának új kiadásában, mely volta-képpen inkább új munkának tekinthető, mert az előző kiadásoktól eltérően »már nem pusztá vezérfonal gyanánt, hanem tankönyv alakjában van közrebocsátva, mert az 1910-iki népszámlálás és a külföldi legújabb összeírások alapján készült olyan munka, – úgymond a szerző előszavában – amelyből a vizsgázni akaró ifjúság rendszeresen, teljesen áttekinthető, mégis lehetőleg rövidre fogott előadásban készülhessen, mindmáig nem jelent meg.« Statisztikai tankönyvirodalmunknak ebből láthatólag értékes szolgálatot tesz ILLYEFALVI, mert olyan tankönyvet adott, melyben a Magyarországra vonatkozó legnagyobb statisztikai anyagot készen találjuk.

Szövegét a szerző elméleti, módszertani és gyakorlati részre osztja. A gyakorlati rész foglalja el az anyag túlnyomó részét (65-275 l.) A tankönyv tehát túlnyomólag gyakorlati tudnivalókat nyújt Magyarország statisztikai állapotáról, külföldi összehasonlításokkal. E túlnyomólag gyakorlati statisztikai adatok előtárása mellett a kitűzött didaktikai célát tekintve igen sikerültnek mondhatók az elméleti és módszertani részek.

E sorok írójának nézetei nem mindenben egyeznek meg ILLYEFALVI felfogásával a statisztika tudománybeli mivoltát és célját illetőleg. E sorok írója szerint a statisztikának legfőbb célja az, hogy általános *segédtudománya* legyen más ismeretágaknak. E segédtudományi kellék azonban korántsem ad annak valami alárendelt jelentőséget, hanem nagyon is egyenlőrangú jelleget érdekel és fontosság tekintetében. Csupán azt tartjuk, hogy a statisztikának éppen az kölcsönöz tudományos és önálló jelleget, hogy minél *általánosabb* kisegítője legyen minél több ismeretágnak. A tudományoknak s az ismereteknek fejlődése és különlegesedése is ezt a követelményt állítja mindjebben előtérbe. Tehát nem az a feladata például a társadalmi statisztikának, hogy az befejezett sociologia, – a meteorológiai statisztikának, hogy az kész meteorológia legyen, – hanem igenis feladata a statisztikának, hogy lehetőleg exakt segédtudományává legyen úgy a társadalomtudományoknak, mint a meteorológiának, – szóval mindemez ismeretágaknak, melyekben a számszerű észlelés eredményei felhasználhatók.

Ezzel szemben ILLYEFALVI álláspontja az, hogy a statisztika

önálló tudomány s helyét a társadalmi tudományok körében jelöli ki. Ezt az álláspontját azután következetes eszmenettel érvényesíti.

Általában véve előnyösen tűnik fel a szóbanforgó könyv olvasásánál és annak elméleti részén végigvonuló világos és szerintünk találó kritikai szellem, mely talpraesett megjegyzéseivel nagyban emeli a munka instructiv jelentőségét. Ez által éppen tulajdonképpen céljának megokolását segíti elő a szerző, azt t. i., hogy munkája minél hasznosabb tankönyv is legyen. így például a statisztikának szigorúan természettudományi felfogásával (*physique sociale*) szemben helyesen utal arra, hogy a természettudományosok ellenében éppen a statisztika bizonyította be, »hogy a társadalom szerves egysége nem tisztán physikai törvények uralma alatt álló biológiai egység, melyet egyetlen életprincípium tart össze, hanem az csak a külön külön egy-egy biológiai egységet alkotó tagok sajátos életcélja által összetartott közösség« stb. (13. 1.)

Ugyancsak igen instructiv jelentőségű kell hogy legyen a könyv olvasója, vagy az abból vizsgára készülő előtt például az a megjegyzés, melyet a statisztikai számról általánosságban tesz. »A statisztikai szám« – úgymond – bár általa sem új, sem nagyobb érték nem keletkezik, s az csak az egyes értékek összefoglaló megnevezése, mégsem egyszerű üres számtétel, hanem tények, valódi értékek számszerű összefoglalása, ami által nemcsak minden tag az összességgel szemben, de minden egyes tulajdonság és életviszony is más tulajdonságokkal és viszonyokkal szemben a maga számszerű, relativ, azaz valódi értéke szerint jön kifejezésre s ilymódon azok egymás által meghatározott, egymással kölcsönös függésben álló értékeknek bizonyulnak.« (14.1.) Viszont azonban az úgy nevezett »számberekkel« szemben ugyancsak óva int attól a túlzástól, mely mindabban tudományt lát, ami elvontan számok segítségével van kifejezve. »Éppen a statisztika tiltakozik leghangosabban az ellen, mintha a számban önmagában valami bennrejlő érték volna. Sokkal inkább valódi értékeknek gondolkodásunk által könnyen felfogható kifejezője az. Értéke nem a számnak, hanem az általa kifejezett jelenségeknek van s a szám csak arra való, hogy általa a különböző valódi értékek közt fennálló viszony határozott kifejezésre jusson. Ott tehát, hol a jelenségnek társadalmi jelentősége és értéke nincs s a számbeli viszony semmit sem fejez ki, a számnak sincs semmi értelme és értéke és ily esetekben a statisztikázás nem egyéb pusztá számgyakorlatnál. (17. 1.)

Didaktikai szempontból ugyancsak emeli a könyv oktató-és helyes ítéleti iránybaterelő jelentőségét, hogy szerzője erősen hangsúlyozza munkáján keresztül a *viszonylagosság* tekintetei-

nek figyelembe veendő voltát a statisztikai adatok felhasználásánál és tanulmányozásánál. »Minthogy a statisztika számszerű tehát viszonylagos értékeket kutat és állapít meg, az ezekből vont következtetések, törvényszerűségek«, – úgymond – maguk is csak viszonylagos igazságok erejével fellépő s csak azonos körülmények közt beigazolást találó tételek s így a leírás, mint számszerűleg szemléltető előadás feladata sem lehet más, mint viszonylagos értékeknek olyan áttekinthető, összefoglaló, világos egybeállítás, hogy azokból bizonyos mennyiségi összefüggések, tehát bizonyos számszerű, azaz viszonylagos igazságok tételek, törvényszerűségek könnyen kiolvashatók legyenek, Ez okból a statisztikai törvények helyességének, a következtetés jóságának egyedüli biztosítéka csak a minél teljesebb és pontos megfigyelés lehet.« (54. 1.)

A gyakorlati rész gazdag tartalmával, gondosan csoportosított és feldolgozott friss adataival méltán kielégíthet. Különösen a népességi statisztika tatái benne részletes feldolgozásra. A viszonylagosság szempontjainak friss külföldi összehasonlító adatok által való kimutatása itt is előnyösen érvényesül.

Elmondhatjuk, hogy ILLYEFALVI óvakodik attól, hogy pusztá adathalmaz odavetésével számoljon be az ország statisztikai állapotáról. Adatai mindenütt összehasonlított adatok s így mindig tanulságosak is.

Általában véve gondos és praktikus egybeállítás jellemzi a szerző adattárát. Alig készült el pl. az új választójogi törvény, máris segítségünkre siet statisztikai szempontból való ismertetésével és nemzetközi összehasonlítással; ugyancsak megtaláljuk munkájában nép- és főiskolai statisztikánkhoz a tanulságos rövid nemzetközi összehasonlítást. Az egész vonalon a szerző elegendő adatot nyújt az olvasónak anélkül, hogy felesleges számokkal dobálódznék. Meglátszik ezen adattáron, hogy bőséges katedrai tapasztalatok alapján állította egybe, rendezte, bővítette és selejtezte írójuk, úgy hogy minél több és minél jobban szembeötlő tanulságot nyújtson az.

Mindent összevetve komoly jó tankönyv ILLYEFALVI könyve, mely aktuális adataival hézagot pótol és értékesen gazdagítja irodalmunkat. Tudományossága, komolysága s e mellett szerénysége, valamint gondos egybeállítása egyaránt elárulja a jó, az igaz professort, akit nagyon meg kellene becsülni Magyarországon.

Balás Károly.

A magyar árstatisztika reformja.

(Árstatisztika. A kereskedelemügyi m. kir. minister rendeletéből szerkeszti és kádja a m. kir. központi statisztikai hivatal. – Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat. 44. kötet. Budapest, 1913.)

Az árstatisztikának új alapokra fektetése egyik kiemelkedő határköve a drágaság elleni küzdelemnek. Minthogy a statisztika a legfontosabb segítőeszköze a társadalomtudományoknak, éppen azért a socialis bajok s így a drágaság orvoslásához is első sorban lehetőleg kimerítő és pontos statisztikára van szükség. Ezzel az értékes segédeszközzel a kormányhatalom megtalálhatja a módját annak, hogy hol és mikor kell árszabályozó, esetleg ármeghatározó tényezőként fellépnie.

A drágaság jelensége, mely hazánkban még fokozottabb mértékben vált az utolsó évtizedben érezhetővé, mint Európa nyugati államaiban, nálunk is megkövetelte, hogy e világszerte egyik legactualisabb gazdasági jelenség elbírálásához szükséges anyag összegyűjtessék. E nehéz feladatra vállalkozott a m. kir. központi statisztikai hivatal midőn a múlt év november havában a városok és gazdaság életünk érdekelt tényezői részvételével tartott értekezleten megállapított elvek alapján az összes rendelkezésre álló statisztikai anyagot hatalmas kötetben rendszeresen összefoglalta. E nagy körültekintést igénylő munkálat tervezetét, valamint a több mint félszáz lapra terjedő bevezető szöveges rész megírását közgazdasági irodalmunk egyik kiváló munkása, BUD JÁNOS ministeri titkár végezte, kinek széleskörű szaktudása mindvégig diadalmaszkodott a roppant bonyolult és óriás terjedelmű anyagon. A magyar árstatisztika és ártörténeti adatok kimerítő feltárása s éles kritikai szemmel végzett elrendezése mellett értékes útbaigazítást nyújtanak különösen az index-számok táblázatai, továbbá a nemzetközi összehasonlítást szolgáló rendkívül bő külföldi adatgyűjtemény, mely első sorban a velünk szoros kapcsolatban élő Ausztria árviszonyaira vet élénk világot. Méltán sorakozik e magyar munka az árstatisztika legszebb eredményeivel ékeskedő angol árstatisztikai kiadványok melle.

Bár a munkabérek és a jószágárak már az 50-es években hirtelen hatalmas fokozódást érnek el kapcsolatban a gazdasági élet és berendezések óriási fellendülésével, mégis aligmondhatjuk, hogy lenne oly állam, mely tökéletes adatgyűjtéssel rendelkeznék a drágaság kérdésének megvilágítására. Tény azonban, hogy amint a drágaság egyre fontosabb problémájává lesz a gazdasági életnek, nagy buzgalommal indulnak meg a statisztikai felvételek. Hazánkban a XIX. Századot

megelőzően az adatgyűjtés szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközött. Csak elszórt árfeljegyzések állanak rendelkezésre mert a múltban nálunk inkább, mint másutt az ür- és súlymértékek oly nagy tömege állott fenn, hogy ezeket egységes alapra hozni teljesen meddő vállalkozás lett volna. Mégis a pesti iparkamarának már 1873-ban sikerül egy hatalmas munka megszerkesztése, mely – bár nem az egész országra kiterjedőleg s csak bizonyos fontosabb terményekre nézve – de mégis összegyűjtötte az elmúlt száz év adatait és ártörténeti eredményeit. E nagyszabású úttörő munka megjelenésétől kezdve az országos statisztikai hivatal rendszeres árstatisztikai adatgyűjtést indít, mely mintegy negyven fontosabb piacon tudakolta tizennégyféle áru kisforgami legmagasabb és legalacsonyabb árait. Huszonöt évvel később a vizsgáladás 273 piacon 98 árura terjesztetett ki. Ma 299 község szolgáltat árstatisztikai adatokat a rendőrkapitányságok, illetőleg a községi elöljáróságok útján. Tagadhatatlan azonban, hogy a hatóságilag jegyzett piaci árak, bár igen értékes anyagot szolgáltatnak, megbízhatóság tekintetében nem csekély kívánni valót hagynak hátra. Az ország különböző vidékein az árúk legeltérőbb minőségei kerülnek megfigyelés alá, másrészt az addigi árstatisztika a forgalomnak csak egyik, kevésbé fontos részét a kiskereskedelmet ölelte fel, a nagyforgalomra nézve pedig meglegedett a tőzsdén jegyzett néhány termény árával. A piaci áraknál majdnem kivétel nélkül a kisforgalom szerepel. Igaz ugyan, hogy hazánk különleges gazdasági és viszonylag alacsony kulturális viszonyai mellett a kiskereskedelemnek fölötte nagy jelentősége van, mégis a nagybani árak azok, melyek az áralakulást egyrészt a termelés, másrészt a fogyasztás és a kettőt összekötő fogalom szempontjából élesebben világítják meg, mint a kicsinybani árak. Ez utóbbiak magasabbak és merevek, nem simulnak a kereslet és kínálat rugalmas formáihoz, mert amily gyorsan követik a nagybani árak emelkedését, éppoly nehezen hajlanak az áreső irányzat követésére. Nemcsak a tudomány ismeri fel a nagybani árak világításában az árképződésre kiható általános tényezők erejét, a gazdasági élet fejlődési és hanyatlási szakait, hanem a gyakorlati élet is a nagybani árak alapján tájékozódik a piacz általános helyzetéről. Árstatisztikai reformunk egyik föladata tehát megtalálni a helyes arányt a nagy és kis árak jelentősége között gazdasági életünk speciális voltának megfelelően, másrészt szigorúan keresztül kell vinni e két árfajtának lehetőleg pontos elkülönítését.

Minden árstatisztikának a törzsét a helyesen megoldott ármegállapítás adja. Legáltalánosabban a legmagasabb és legalacsonyabb árakat szokták kutatni a minőségi eltérések, az

eladási szokások stb. folytán azonban oly különbségek állanak fenn a két árszélsőség között, melyek az összehasonlítást sokszor lehetetlenné teszik. Ha már ez alapárak sem fedik a valót, még kevésbé várhatjuk ezt a belőlük vont átlagáraktól s ezért van, hogy a legújabb adatgyűjtések, mint Poroszországi és Ausztriában a reformjavaslaté is a »leggyakoribb árak« tudakolását tűzik ki elvül. Ha árstatisztikánk helyes irányban akar haladni, akkor szükséges, hogy az adatgyűjtés a szélsőséges árak mellett e »leggyakoribb« árakra is kiterjeszkedjék.

A múlt tanúságai odavezettek, hogy a csupán közigazgatási, illetőleg városi rendőri hatóságok egyedül nem képesek megfelelni az adatszolgáltatás rendkívül terhes s emellett nagy szakértelmet követelő munkájának. Ezért árstatisztikái reformunk arra fog törekedni, hogy a közigazgatás közegei mellett oly tényezőket is beállítson az adatszolgáltatás gépezetébe, amelyek a gazdasági élettel szoros kapcsolatban vannak. Különösen szakszerű, pontos adatokat várhatunk a kicsinybeni árakra nézve a kereskedelmi és iparkamaráktól, a gazdasági egyesületektől, a fogyasztási szövetkezetektől stb. A nagyforgalmi árakat továbbra is a tőzsdék, azonkívül az árjegyző irodák, állatvásári, közbárhídi igazgatóságok szolgáltatnák, továbbá a külföldi példák nyomán a kórházak, szegényházak stb. szerződésileg lekötött árai jöhetnek számításba.

Végül a megfigyelés alá vont árúköre is tágítható lesz a reform kapcsán. Egyideig ugyanis csaknem kizárólag a nyerstermények s néhány félgyártmány árai képezték vizsgálgandó tárgyát, minthogy azonban a gazdasági élet fokozatos haladásával az iparcikkeknek mind nagyobb szerep jut, lassankint nélkülözhetlenné válik legalább is a tömegárúként szereplő gyártmányok árismerete is. Egyelőre azonban árstatisztikánknak meg kell elégednie azzal, hogy csupán csak a nagyfogyasztás iparcikkeit vegye szemügyre s itt is kénytelen lesz túlnyomóan a szakközégek, nagykereskedő cégek véleményére támaszkodni.

Az első magyar árstatisztikának, mely négy évtized eredményeit hordta egybe, kétségtelenül legértékesebb része az, mely az 1899-1910-ig terjedő időszak adatait világítja meg. Az előző időszakokban, de az utóbbi periódusra nézve is különösen szükségessé vált, hogy a hazai áralakulásnak a világpiac általános árviszonyaival való szembeállítására módot találjunk. A leginkább megfelelő alapot az angol SAUERBECK összeállításai adták meg, melyek a londoni piac árúcikkeit dolgozták fel; a londoni piac ugyanis még ma is döntő hatást gyakorol a legtöbb árú áralakulására. Minthogy azonban a hiányos adatok miatt hasonló nagyszabású összeállítás

hazánkra nézve nem lett volna pontosan keresztülvihető, nem kínálkozott más mód, mint az egész szerződéses vámterület árképződését venni figyelembe, mert méltán feltehető, hogy a szerződéses vámterületen belül a nagybani áralakulás csaknem azonos tényezők hatása alatt áll.

Rendkívül értékes adatokat találunk, különösen a gabona-neműek, a hús, a kenyér, hüvelyesek, valamint az élő állatok árviszonyaira vonatkozólag. Befejezésül a nagyszabású munkát kiegészítik a nemes fémtermelésnek a bank és piaczi kamatláb alakulásának adatai s azok a táblázatok, melyek a különböző szállítási eszközök díjtételének fejlődését mutatják be.

Petheő Kálmán.

Társadalomtan.

Tönnies társadalombölcselete.

(Ferdinand Tönnies: *Gemeinschaft und Gesellschaft. – Grundbegriffe der reinen Soziologie.* 2. Auflage. 1912. – Berlin, Curtius.)

TÖNNIES 1888-ban megjelent s hatásaiban jelentős művének bővített 2-ik kiadása a szerzőnek, HOBBS kiváló ismerőjének és ismertetőjének, egész társadalombölcészetét foglalja magában. E mű fogalmának fontosságánál s philosophiai jellegénél fogva méltó a bővebb tanulmányozásra, annyival is inkább, mert társadalombölcseleti műveknek amúgy sem vagyunk bővében.

TÖNNIES mindenekelőtt különbséget tesz a közösség és a társaság között. Az egymást elősegítő akaratok között levő viszonylat ugyanis vagy reális és szerves élet s ekkor közösségről van szó, vagy eszményi és mechanikus műtermék, s ekkor előáll a társaság. A közösség élő szervezet, a társaság mechanikus aggregátum. A műnek I. könyve e két fogalomnak – közösség és társaság – megállapításával s tüzetes fejtegetésével foglalkozik, míg a II. könyv merőben lélektani jellegű s az akaratnak elméletét adja. A közösségi viszonyok közös gyökere a vegetatív életnek összefüggése a születés által, az a tény, hogy az emberi akaratok leszármazás és nemzetség által egymással összekötve vannak, amely összeköttetés a viszonyoknak három faja által van különösképpen képviselve; 1. az anya és gyermekei között levő viszony által;

2. a férj és a feleség közt levő viszony által; 3. a testvérek, az egy anyától származottak közt levő viszony által. E három viszony tulajdonképpen a közösségnek három csirája, amelyből a fejlődés kiindul és amely egységét és tökélyét az atyának fiaihoz való viszonyában éri el. Az atyában testesül meg a tekintély és méltóság: a kor, az erő és a bölcsesség tekintélye, amely a gyengébbekben, az alattvalókban a félelem, a tisztelet nézését költi fel. A vérnek a közössége a vegetatív élet összefüggésén alapul; a térnek, illetve a helynek közössége az animalis élet összefüggésén, a szellemnek közössége pedig a mentális élet összefüggésén épül föl. A szellemnek közössége a közösség legnagyobb foka, az igazi emberi közösség. A vérnek közössége: rokonság; a hely közössége: szomszédság; a szellem közössége: barátság.

A megértés, consensus az, ami a különböző közösségeket összetartja, az a socialis erő, amely a közösség tagjait egymáshoz fűzi. E megértésnek eszköze a nyelv. A közösség három főtorvénye a következő: 1. Rokonok és házastársak szeretik egymást vagy összeszoknak könnyen; szívesen beszélnek egymással s gondolkoznak együtt. 2. Akik egyrészt szeretik, megértik egymást. 3. Az egymást szeretők és megértők együtt laknak s együtt rendezik be közös éltüket. A közösségei: ekként meghatározó akaratnak formája az egyetértés, concordia. A megértés és közös akarat már megadott csirák-ból szervesen fejlődnek ki, ha kedvezőek a körülmények. A megértés körének bővülésével bővül a közösség terjedelme is. A család, a falu, a vidék, az ország, egytől-egyig a megértésen alapuló, egyetértő közösségnek formái. Minden közösségnek alapja a ház, a házi élet, s ezért TÖNNIES azt a tételt állítja föl, hogy a ház életének tanulmányozása éppen úgy a közösség tanulmányozása, miként a sejt tanulmányozása az organikus élet tanulmányozása.

Amíg a közösségben az emberek, minden elváltozásnak daczára, egymással összekötve maradnak, addig a társaságban, minden összeköttetésnek daczára, elkülönözten élnek. A társaságnak minden egyes tagja megőrzi a maga függetlenségét s minden tevékenységnek határa élesen meg van szabva, elannyira, hogy valamelyik határnak megsértése egyenesen ellenségeskedésnek tekintetik. A társaság egyes tagjainak viszonyaira nézve ez a negatív magatartás a normális s ez jellemzi a társaságot, a társadalmat a maga nyugalmi állapotában. A társadalomnak minden tagja csak akkor ad, ha maga is bizonyos afelől, hogy az adottért értékesebbet kap. Ennek megértésére szükséges tudnunk a következőket. Az adásnak és kapásnak minden actusa implicite csak közös alanyt és egy socialis akaratot tételez föl. Ez a socialis akarat természetesen csak fiktív valami, s tartalma tulajdonképpen

nem is egyéb, mint a már említett csere. Erre a socialis akaratra nézve már most minden érték egyenlő. Az érték egyenlősége a fiktiós socialis akarat ítélete s mint ilyen érvényes mindkét félre, az adósra éppen úgy, mint az elfogadóra. Hogy pedig valaminek socialis értéke legyen, ahhoz csak az szükséges, hogy az egyik félnek birtokában legyen, a másik fél által pedig kívántassék; minden más tulajdonsága teljesen mellékes. A társaságnak minden tagja értékeket állít elő s a társadalom, ez az ens fictivum úgy tekinthető, mintha tényleg olyan isolait egyénekből állana, akik mindnyájan a társadalom érdekében tevékenykednének, míg látszólag összegzenként dolgoznak és akik önmagukért dolgoznak, amíg látszólag a társadalom érdekében tevékenykednek. A társadalom tagjai azután csere által adnak túl a reájuk nézve értékkel nem bíró dolgokon és csere által szerzik meg a nekik értékes dolgokat. A cserét megkönnyíti az érték elvont fogalmát képviselő pénz. A cserében, mint társadalmi actusban, megegyező akarat a szerződés, amely tulajdonképpen nem egyéb, mint két divergáló akaratnak eredője, egy pontban való találkozása. A szerződés és conventio jellemzi az úgynevezett polgári társadalmat, amelynek minden egyes tagja, SMITH ADAM szerint, kereskedő. A társadalom haladása abban nyilatkozik meg, hogy a házi gazdaságról a kereskedelmi gazdaságra megy át az emberiség, s ezzel párhuzamosan a földművelésről az iparra. A csere-társadalomban lassanként a kereskedők, a tőkések lesznek az urak; ők lesznek a társadalom parancsolói, akik a társadalom többi tagjának munkáját megfizetvén, ezeket hatalmukban tartják. Hasonló jelenség észlelhető a földművelés terén, hol a nagybirtokos tart kezében minden hatalmat, és az ipar terén, ahol a fejlődés későbbi fokán a gyáros egyesít kezeiben minden erőt. TÖNNIES idevágó fejtegetései merőben közgazdaságtaniak s tulajdonképpeni eredményük az, hogy új értékeket csak a munka teremt, de maga a munkaerő éppen oly kevésbé bír természetes értékkel, amint nem bír azzal sem a föld, sem a birtok. A munkaerőnek ára van, amely folytonos hullámnak van alávetve s főleg a kereslet és kínálat nagyságától és sürgősségétől, a munkaerőnek kvalitásaitól függ.

TÖNNIES könyvének második fele tulajdonképpen a társadalom és a közösség lélektanát adja elő s az emberi akaratnak socialis elméleteivel foglalkozik. A szerzőnek álláspontját egészen tökéletesen tükrözi vissza SPINOZÁ-nak egyik mottóul választott idézete: »voluntas atque intellectus unum et idem sunt«. E rész első fejezete az emberi akarat formáival foglalkozik. Az akarat fogalmát TÖNNIES kettős értelemben veszi. Az akarat, amennyiben benne a gondolkodás nyilvánul meg, *lényegakarát* – Wesenwille; a gondolkodás pedig, amennyi-

ben az akaratot tartalmazza, *önkény* – Willkür. A lényeg-akarat az élet egységének elve, amennyiben az élet a valóságnak azon formája alatt gondoltatik, amelyhez maga a gondolkodás is tartozik. Az önkény a gondolkodásnak képzeménye, amelynek tehát valósága csak a gondolkodás alanyához való viszonylatban van. Az akarat ezen mindkét fogalmának közös vonása, hogy mind a kettő lehet *oka* emberi tevékenységeknek. A lényegakarat úgy aránylik a tevékenységhez, mint az erő a végzett munkához és így tehát minden tevékenységben részt vészen. Az önkény a tevékenységet, amelyre vonatkozik, megelőzi s azon kívül marad. A tevékenység az önkény megvalósulása. Az önkénynek alanya az emberi »Én«, mint lényegileg gondolkozó s minden más tulajdonságtól megfosztott jelenség. A lényegakarat a szervezettel együtt fejlődik s amennyi erő és egység van a szervezetben, annyi erő és egység van benne is.

A vegetatív és az animális életnek megfelelőleg megkülönböztet TÖNNIES vegetatív és animális akaratot, amely mindkettő megvan az állati akaratban s egymást meghatározza. Amiként azonban megkülönböztetjük a vegetatív akaratot az animálistól, azonképpen kell megkülönböztetnünk mindkettőtől a mentális vagy emberi akaratot. A vegetatív akarat tevékenységének feltételei a kapott ingerek, az animális akaratéi az észzrevétek, a mentális akaratéi a gondolatok, a szellemi ingerek. Az akaratnak ez a három faja szorosan együvé tartozik az emberben s a vegetatív akarat a másik kettőnek alapja. Gondolkodás csak a mentális akarat fokán áll elő. Az embernek organikus életében kell keresnünk minden motívumát; mentális életében cselekvésének irányát, vezetését s formáját, állati, animális életében pedig legjelentékenyebb és megszokottabb megnyilatkozásait motívumainak. Az akarat bizonyos tárgyokban és tevékenységekben *tetszését* leli. Első sorban az életre vonatkozik ez a tetszés az életre való akarat; azután következik a táplálkozásra s végül a fajfenntartásra vonatkozó akarat. A lényegakaratnak egy másik animális alakja a *szokás*, amely a tapasztalás által jön létre; harmadik formája az *emlékezet*, amely tulajdonképpen nem egyéb, mint a szokásnak egy különös evolutioja. Az emlékezés a mentális életnek elve s következésképpen az emberi lényegakaratnak specifikus jegye. Az emlékezés mentális szokás és tetszés is egyszersmind; a szokás pedig az alsóbbfokú, animális emlékezés. Ekként TÖNNIES az embernek minden tudatos tevékenységét a lényegakaratból vezeti le, illetve a lényegakaratnak tulajdonságaiból és izgalmainak mindenkori állapotából, amelyet rendszeren *érzés*-nek szoktunk nevezni.

Az itt leírt lényegakarat bizonyos állandó tulajdonságok-

kai bír, amelyek *erények*-nek nevezetnek. Általános erény az energia vagy akaraterő, amely a tettek mezején mint bátorság s a munka terén mint szorgalom jelenik meg. Ámde még nem teszik e tulajdonságok az ember, illetve az akarat *jóságát*, amely egyedül az embertársainkhoz való viszonyunkban nyer kifejezést. A jóság az akaratnak bizonyos barátságos irányzata. Az érzület tisztasága az *őszinteség*; a kedély mélysége a *jóság* szűkebb értelemben; a lelkiismeret jósága pedig a *hűség*. E három erényből minden erkölcsi érték levezethető TÖNNIES szerint.

Az önkénynek előállása már a lényegakaratnak kifejtését tételezi föl. Mihelyt kitűzött cél vagy érdek megvalósításáról van szó, keletkezik az önkény, mely a gondolkozásnak hatalma alatt áll. Itt tehát a gondolkozás az úr, amely parancsol és mozgásba hozza az egész szervezetet. Az önkény fogalma három egyszerű alakban különböztethető meg, azon tárgy vagy tevékenység szerint, amelyre vonatkozik. Ezen három alak a következő: 1. a) *megfontolás*, amely valamely tárgy vagy tevékenység választására szorítkozik; 2. második formája az önkénynek a *tetszés* vagy *határozat* (»Belieben und Beschluss«); 3. ami a tetszés a cselekedetekre nézve, ugyanaz a gondolkozás terén a *fogalom*, amely nem egyéb, mint affirmatio a szavaknak bizonyos értelemben való használatára vonatkozólag. Nemcsak az önkénynek, hanem a lényegakaratnak is legfelsőbb és legszellemibb kifejezése a tudatosság, amelynélfogva az egyén megvet minden homályos érzést, sejtést, előítéletet s világnézetét, életét világos fogalmak szerint, meghatározott tervvel alakítja ki. A tudatosság önmagunknak megítélése is, amely éppen úgy fordul saját esztelenségeink ellen, mint a lelkiismeret a rossz cselekedetek és szándékok ellen. Minden embernek legfőbb célja pedig a szerencse, a boldogság, amelynek természetesen TÖNNIES szerint is több faja van, az érzéki dolgok által okozott gyönyöröktől kezdve föl a szellemi élvezetekig.

A lényegakarat és az önkény úgy viszonylanak egymáshoz, mint egy gép, amely bizonyos cél elérésére készítettett, aránylik egy szervezet-rendszerhez vagy az állati test valamely szervéhez. A lényegakarat anyaga a szabadság, amely itt nem egyéb, mint reális lehetősége az egyéni életnek s működésnek, egy általános és határozatlan irányzat, amely a lényegakarat formáiban határozottá és különössé lesz. Az önkény anyaga is a szabadság, amennyiben ez az egyén gondolkozásában létezik s mint akarás vagy nemakarás, cselekvés vagy nem cselekvés nyilatkozik meg. A szabadság tehát itt eszményi anyag, ideális lehetőség, amely a megvalósulás által azonnal megszűnik. A lényegakaratra nézve nincsen meg az akarás vagy nem-akarás lehetősége; reá nézve a

lehetőség és valószínűség erő és tevékenység s mint ilyen ez a tartalma és beteljesedése. A míg az önkény tulajdonképpen a subjectiv szabadság negatívja s az önkényes cselekedet a saját crejök csökkentése, de külső eredménye ezen csökkentés pótlása, addig a lényegakarát maga az objectiv szabadság a maga egyéni igazságában s műve úgy csüng rajta, mint a gyümölcs a fán: nem külső ellenállás legyőzése által lett, hanem termett, nemződött. Ami a lényegakaratóból ered, az vele egyenlő; míg az önkény gondolt cselekvésekből, illetve actiókból vetődik össze. A lényegakarát a concret és az őseredeti hazája, míg az önkény az abstract és a csinált és a sablonos területe. A lényegakarát maga művészi szellem, amely önmagát alakítja ki, új tartalommal látja el magát s annak a tartalomnak új formákat ad. Ahol az abstract, az általános szellemi munka lép ezen teremtő és kialakító munka helyébe, ott már az önkény kezd működni. A lényegakarát formái, kisebb-nagyobb mértékben, mindig tevékenyek, mivel az élethez hozzátartoznak s így nélkülözhetlenek. Az önkény formái ellenben, amikor alkalmaztatnak, akkor valósulnak meg.

A lényegakarátnak és önkénynek ellentéte megállapítható az ember lelki életében mindenütt. Legfeltűnőbb és legfontosabb ellentét a nemek között megnyilvánuló: az asszonynak lelkében hiányzik az önkénynek szinte minden feltétele s ennél fogva a logikához érzéke kevés. Az aktivitás önkénnyel jár s ahol az önkény hiányzik, ott az aktivitás foka rendkívül csekély. Innen érthető az asszony kevés aktivitása. Másfelől azonban az asszony fogékonyabb minden benyomás iránt, érzékenyebb, a szemléletesre hajlóbb, mint a férfiú. Az asszony szenvedélyesebb, naivabb, közlékenyebb; képzeletének ereje és élessége magasabb fokú. TÖNNIES szerint a géniének magva asszonyi. Az asszony temperamentumát jellemzi az érzület, a férfiét a törekvés; az asszony jellemét meghatározza a kedély, a férfiét a számítás; az asszony gondolkozása lelkiismeretes, a férfié tudatos.

Hasonló viszony van az ifjúkor és az öregkor között. A fiataloknál élő asszony az igazi asszony; míg az öregedő asszony már hasonlít a férfihoz. Az ifjú férfiúban még igen sok a nőies; az érett, az idősebb férfiú az igazi férfi. Az asszony és a gyermek könnyen megértik egymást, mert hasonló, szinte egyenlő a természetük. A nemek között levő különbség, illetve ellentét merevebb, míg az életkorok között levő határozottabb és kifejezettebb, de csak a fejlődés folyamán megfigyelhető. Amaz a vegetatív életben gyökerezik, míg az utóbbi inkább és főleg az animalis életre vonatkozik. A harmadik ellentét a mentális élet terén található föl: a nép embere és a *műveltek* között levő ellentét ez. A népet külö-

nősen jellemzi az, hogy benne a lelkiismeret csakugyan élő valami, amely a gyermekkel mintegy együttszületik. A lelkiismeret fejlettségével együtt jár a hitnek nagy ereje is, amely szerzőnk szerint a népnek egyik kiemelkedő jellemzője, míg a műveltek körében a hitetlenség az uralkodó. Az asszony és a nép hívők; a férfi és a műveltek hitetlenek.

A közösség élete az asszony lelkének megfelelő s innen van, hogy az asszonyok igazi eleme a házi élet, amelynek bensőségét még nem rontotta meg a nagyváros sokadalma. A társadalmi életnek megindítója a férfiú, akinek egész tevékenysége túlnyomórésztben kifelé ható és alkotó. A nőhöz hasonlóan a gyermek és a nép is a közösség körén belül érzik jól magukat: mindkettőnek élete a közösség életével esik egybe. Az érettkorú, művelt ellenben a nagyvárosban érzi jól magát s önzése határt nem ismervén, internationalissá lesz, aki nem ismer sem hazát, sem hagyományt, sem szokást, sőt igen gyakran még lelkiismeretet is.

TÖNNIES könyvének harmadik része a természetjognak sociologiai alapjaival foglalkozik. Az *egyén*, melyből a társadalom kialakul, egység és pedig egy olyan szervezett egység, amely a társadalmi organismusban tagként foglal helyet, de ezenkívül a saját külön egységét megőrizve, külön, saját czéllal is bír. Egység-voltának kritériuma éppen az, hogy van célja. Ezzel szemben a *személy* már nem organikus, hanem csak mechanikus egység: a személy fogalma csak fictív, a tudományos gondolkodás constructioja. A személy saját magának ura, tetszése szerint szabhat maga elé célokat s ezeknek megvalósítására tetszése szerint változtathatja meg az eszközöket. A személyek teljesen függetlenek egymástól is. Valamely gyülekezet is lehet személy, de léte nem empirikusan megadott abban az értelemben, mint az egyes személyé. A társadalom személyekből áll s megvan a maga saját *joga*, amely a benne élő személyek viszonyát szabályozza s forrása a társadalom önkénye – (Willkür-nek nevezi TÖNNIES). A közösség ellenben, amelynek tagjai szerves egységek, már a *természettől* fogva bír saját akarattal, s következőképpen joggal is, amely tagjainak akaratát szabályozza. Eszerint már most kétféle jogrendszer áll egymással szemben: egyikben az ember, mint egy egésznek természetes tagjai viszonylanak egymáshoz, a másikon, mint személyek, egymástól függetlenül, saját akaratukból lépnek egymással viszonyba, bizonyos elvek és megállapodások alapján. Mindkettő azonban az emberi, a gondolkodó szellem terméke, amely lassú fejlődés folyamán jött létre és alakult ki. De éppen azért, mivel a jog fejlődés eredménye, kellett lennie valaminek, amiből fejlődött, a jognak egy *protoplasmája*, amely minden közösségnek egyformán sajátja. Ez a természettől már meglévő jog alapja a későbbi

jogfejlődésnek; ez a természetes jog vagy természetjog nevezetett jus gentiumnak is. TÖNNIES szerint a természetjog csak egy fictio, amely a tapasztalatból keletkezett abstractio útján s azután a múltba helyzetetett át, mint minden későbbi jogrendszernek alapja és forrása. A társadalmi rend bonyolultabb kialakulása a természetjognak is átalakulására vezet, amely átalakulások a történelemben világosan kimutathatók. Ez a kialakulás kezdetben haladás, tökéletesedés, később azonban, amint a római birodalom példája mutatja, vele együtt jár az erkölcsi elzüllesztés s a családi életnek felbomlása. E két jelenségnek kapcsolata, úgymond TÖNNIES, szükségszerű: észszerű, szabad és tudományos jog csak az által keletkezhetett, hogy az egyén merőben felszabadult a család kötelei alól, a hit, a szokás, a hagyomány, a falu és város béklyóiból. Ez pedig jelentette bizonyos irányban egyfelől az egoizmus, a hazugság, a mesterkéltég, az élvhajzás, a pénzsóvárság diadalát a közösség és a család fölött.

Ez TÖNNIES gazdag tartalmú könyvének rövid foglalata. Ezekben a keretekben helyezkednek el a szerzőnek sokszor aprólékos, de mindig érdekes és tanulságos fejtegetései, a melyeket szigorú logika jellemez, de amelyek igen gyakran oly nehézkes formába öltöznek, hogy bátran szolgálhatnak elrettentő például. A társadalom és a közösség között való különbségtétel, amely TÖNNIES művét és sociologiai felfogását jellemzi, lélektani megállapításokon alapszik ugyan, de ezzel még nem jár együtt az, hogy aki a lélektani alapozást elveti, az e különbségtételt is elvetni lenne kénytelen. Bármint is álljon a dolog, az kétségtelen, hogy ezen különböztetés által a közös életnek, a társadalmi együttélésnek sok jelensége kerül új világitásba és nyer magyarázatot. A közösségből a társadalom felé való fejlődésnek azonban mélyebb alapjai vannak, mint ahogy azt TÖNNIES feltünteti. E ponton különben a szerző egész akaratelméletének elégtelensége kitűnik s különösen az akaratnak az intellectushoz való viszonya vár tisztázásra s a társadalom fejlődésének az értékelés fejlődésével való párhuzamossága fejtendő ki.

Bartók György.

Társadalmi politika.

Új munkásvédelmi egyezmények.

A törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének azon kívánsága, melyet már Luzernben, Luganóban és Zürichben tartott nagygyűlései kifejeztek, végre a folyó év őszen teljesült és Bernben az európai államok kiküldöttei szeptember 15-én találkoztak, hogy újabb nemzetközi munkásvédelmi egyezményeket készítsenek elő. Az érdeklődés, illetőleg a részvételi készség általános volt Európában és a Balkán államok kivételével az összes európai államok bejelentették képviselőiket erre a második berni conferentiára, melyen a megjelenésben hirtelen közbejött akadály folytán gátolt Dánia és Luxemburg képviselőin kívül a többi államok kiküldöttei tényleg meg is jelentek.

Az összejövétel célja ezúttal a fiatalkorúak éjjeli munkájának eltiltására, valamint ezek és a nők maximális munkaidejének megállapítására vonatkozó nemzetközi egyezmények tervezetének előkészítése volt. Már itt meg kell állapítanunk, hogy egy tárgy, melyet a zürichi nagygyűlés nemzetközi tárgyalásra érettnak jelzett és melyre nézve az egyesület némi reményeket táplált, hogy a legközelebbi munkásvédelmi conferentia napirendjére fog kerülni, nevezetesen a folytonos üzemek hármasszakmánya-beosztása szóba sem került a tanácskozás tárgyai kijelölésekor. Egyébként tényleg a napirendre tűzött két tárgy is elegendő munkát adott a delegátusoknak.

A kiküldöttek munkáját megkönnyítendő, a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal, mint 8 évvel ezelőtt az első conferentiánál, úgy ez esetben is kész tervezetet mutatott be a delegátusoknak. E tervezet alapelvei az egyesület nagygyűlésének idevonatkozó határozatainak szerződési alakba öntéséből álltak.¹⁾ A 14. évig a tervezet feltétlenül tiltja az éjjeli munkát, ezentúl azonban egészen a nők éjjeli munkájáról szóló egyezmény, mintájára több kivételt enged a tilalom alól. A vis major esetére és a gyorsan romló nyers anyagok feldolgozásával foglalkozó iparok számára megállapított kivételek mellett a tervezet is megengedi az idényszerű iparoknak, hogy a rendesen 11 órában megszabott éjjeli pihenőt egy évben 60 napon keresztül egy órával leszállíthassák. Azt a rendelkezést,

¹⁾ V. ö. Bulletin des internationalen Arbeitsamtes. XII. évf. 101-10.) old. Ugyanitt közöltetett a svájci szövetségtanácsnak a nők éjjeli munkájáról szóló egyezményhez csatlakozott államokhoz intézett körirata a conferentia egybehívását illetőleg.

melynélfogva időlegesen rendkívüli körülmények között az évnek 60 napján keresztül bármely üzemben tíz órára szállítható le az éjjeli pihenő, a tervezetet oly alakban vette át, hogy az csak a 16 éven felüliekre vonatkozik. A 16 éven felüli férfimunkásokra nézve a tervezet ezenkívül az éjjeli munka tilalmának életbelépését a luganoi határozat értelmében 5 évvel az egyezmény életbeléptetése utáni időre halasztja el a palaczk- és ablaküvegiparban, valamint a fémiparban a hengerműveknél és a kohóknál. E kivételeket illetőleg azonban megkívánja egyúttal, hogy a nemzeti törvényhozás korlátozza az éjjeli munkát és hogy a fiatalok munkások lehető csekély számban és csak oly mértékben állíttassanak be az éjjeli munkára, amilyenben ez a mesterség elsajátításához szükséges. Egyébként a tervezet az éjjeli munka tilalmát a 18. év befejeztéig kívánja megállapítani. Ugyancsak a 18. évig állapítandó meg, szerinte férfimunkásokra nézve a 10 órás maximális munkanap, mely nőkre nézve az életkortól eltekintve, általánosságban volna mérvadó. Az erre vonatkozó tervezetnél is az idényszerű iparok a vis major és a romlékony anyagok feldolgozása mellett állandó kivételes elbánásra tarthatnak számot, de túlórák általában csakis a 16. éven felüli munkásokra nézve engedélyezhetők. A túlórák maximumát éven¹ként 60 órában kívánja a tervezet megállapítani, oly módon azonban, hogy hétköznap minden nap csak egy órát, vagy pedig egy héten belül három egymást követő napon 2 órát tehet ki azok száma. Az Európán kívüli államokra vonatkozólag mindkét szerződéstervezet különös kivételeket vesz kilátásba, mint az a nők éjjeli munkájának tilalmazásánál is megtörtént.

Azon kívánságok, melyeket a két tervezet felállított, a törvényhozások jelen állása mellett éppenséggel nem voltak túlzottaknak tekinthetők. A nemzeti törvényhozások ugyanis mindkét irányban, úgy a fiatalok éjjeli munkájának tilalmazása, mint pedig a nők és fiatalok maximális munkaidejének megszabása tekintetében már igen jelentékeny előmunkálatokat végeztek, s különösen az iparilag legjobban fejlett államok e kérdéseket, igaz, hogy különböző mértékben, de többé-kevésbé már mind megoldották. Így a fiatalok éjjeli munkáját Monaco, Montenegro és Törökország kivételével az összes európai államok szabályozták, vagy már meg is szüntették. Igaz, hogy az idevontatkozó rendelkezések között igen nagyok az eltérések. Míg ugyanis Anglia, Dánia, Finnország, Franciaország, Norvégia, S váj ez, Svédország és 1912 óra Görögország is a 18-ik évig tilalmazzák a fiatalok éjjeli munkáját, addig az éjjeli munka tilalma Spanyolországban csak a 14-ik, Portugáliában pedig éppen csak a 12-ik évig terjed. A többi államok e meglehetősen tág határok

között foglalnak a szóban forgó tilalmat illetőleg helvét. Bulgária, Olaszország, Oroszország (csupán a szövő-fonóiparra nézve) és Románia csak a 15-ik évig tilalmazzák az éjjeli munkát, míg Ausztriában, Belgiumban, Luxemburgban, Magyarországon, Németországban és Szerbiában a tilalom, természetesen ismét a kivételek igen különböző mértékével, egészen a 16-ik évig terjed, Lichtensteinben és Németalföldön pedig a 17-ik életév alkotja a korhatárt e tilalom tekintetében.

Ezek szem előtt tartásával mindenki el lehetett készülni arra, hogy nem kis küzdelem lesz az elrendelendő tilalom alól nyújtható kivételeket illetőleg, de arra való tekintettel, hogy már számos állam van, ahol ma is a 18-ik év képezi a korhatárt és hogy azon államok részéről, melyekben ma a 17-ik, illetőleg a 16-ig évig terjed csak a tilalom, nem volna túlságosan nagy a hozandó áldozat akkor, ha a korhatárnak a 18-ik évben való megállapításához hozzájárulnának, méltán remélni lehetett, hogy a 18-ik évben tervezett korhatár, ha nem is nehézség nélkül és kivételektől áttörve – hiszen az ezen korhatárig elmenő nemzeti törvényhozások is számos kivételt ismernek –, de mégis keresztül fog hatolni. Az a benyomás azonban, melyet a Németbirodalom kiküldöttének több más állami kiküldött nevében is Zürichben az 1912. évben tartott nagygyűlésen tett kijelentése bennünk keltett és amelyből sejthető volt, hogy egyelőre legalább a nemzetközi munkásvédelem terén nagyon nagy lépésekre az európai államok nem hajlandók magukat rászánni, nem volt téves és a berni tárgyalások teljesen igazolták azt, amit egyébként a conferentia létrejövetelének lassú üteme is sejteni engedett, hogy tudniillik a résztvevő államok jelentékenyebb engedményeket munkásvédelmi törvényhozásukban a nemzetközi egyezmény kedvéért ma nem hajlandók tenni. Csak így magyarázható meg, hogy a 18 éves korhatár Bernben nem tudott keresztülhatolni annak daczára, hogy ma már számos állam ezen az alapon áll.

A Németbirodalom kiküldöttje, ugyanaz a CASPAR titkos tanácsos, aki Zürichben is óvatosságra intett, mindjárt a tárgyalások megindultakor azon nézetnek adott kifejezést, hogy helyesebbnek látszik a korhatárnak a tervezett 18-ik év helyett a 16-ik évben való megállapítása, minthogy véleménye szerint előnyösebb egy lehetőleg általános érvényű és kivételeket alig ismerő tilalom, ha csak alacsonyabb korhatárig is terjed, mint egy magasabb korhatárig terjedő, de számtalan kivétellel áttört tilalom. A Németbirodalom kiküldöttjének ezen kijelentése erős támaszt talált Ausztria, Belgium, Olaszország, Portugália, Oroszország és természetesen Magyarország kiküldöttjei részéről, kik igen határozottan kijelentették, hogy magasabb korhatárt el nem fogadhatnak. Ezek részéről természetesen szintén történtek oly kijelentések, hogy elvileg

kívánatos volna a 18 éves korhatár megállapítása, de ez nézetük szerint az általuk képviselt államban ma gyakorlatilag keresztülvihetetlen. Így azután természetesen a szavazásnál is a korhatárnak 16-ik évben való megállapítása győzött és a tervezet szerint az éjjeli nyugalom áldásaiban részesítendő két korosztály esett el ezen jótéteménynek a biztosításától. A jelenlevő kiküldöttek közül csupán a Svájc és Svédország kiküldöttei voltak azok, akik a 18 éves korhatár mellett egész végig keményen kitartottak és nem is szavaztak a 16 éves korhatárra. Ez a szavazás egyébként, a nyert értesülések szerint igen érdekes volt, mert az eredetileg tervbevett 18 éves korhatár mellett Anglián, Franciaországon, Norvégián, a Svájcon és Svédországon kívül Spanyolország kiküldötte is szavazott, míg a socialis törvényhozására büszke és socialpolitikai tekintetben is a legelőkelőbb helyre igényt tartó Németbirodalom kiküldöttei ellene szavaztak.

A kivételek megszabását illetőleg némileg kedvezőbben sikerült a conferentia határozata, mint várni lehetett. Így; z, hogy a tilalom csak a 14-ik évig feltétlen, ettől kezdve pedig a tervezetben kilátásba vett kivételek engedhetők, lia közérdek kívánja vagy vis major szükségessé teszi. Az idényszerű iparokra nézve azonban a tervezetbe felvett kivétel mellőztetett; így ez irányban a conferentia levonta a következtetést a korhatárnak leszállításából; e kivétel ugyanis a tervezet szerint, mint tudjuk, csak a 16 éven felüli munkásokra vonatkozott volna. Hasonlóképp elesett a nők éjjeli munkájáról szóló egyezmény mintájára a tervezetben foglalt azon pont is, melynek értelmében kivételesen 60 napon keresztül minden iparágban megrövidíthető az éjjeli pihenő; itt is következetesen járt el a conferentia, mert a tervezet ezt a kivételt is csak a 16-ik éven felüli munkásokra nézve vette kilátásba. Ezzel szemben azonban a kőszénbányákra, valamint sütődékre vonatkozólag kivételes elbánást biztosított a conferentia oly módon, hogy az előbbieknél a pihenő ideje eltolható, ha a két szakmáyn közötti idő 15, de legalább 13 óráig tart, az utóbbiaknál pedig, feltéve, hogy a nemzeti törvényhozás az éjjeli munkát tilalmazza, az éjjeli pihenő esti 9 órától reggeli 4 óráig terjedő időre helyezhető át a szabály szerint megállapított esti 10 óra és reggeli 5 óra közti időtől eltérőleg. Az üvegiparra, valamint a kohó- és hengerművekre nézve a tervezett 5 év helyett 10 évre javasolja kitolni a conferentia a tilalom életbe léptetését és ez idő alatt az üvegiparban a kályhák mellett, hasonlóképp a vasat vagy aczélt folytonos tüzelés mellett dolgozó kohó- és hengerművekben is a kályhával kapcsolatos teendőkre alkalmazhatók a 14 éven felüli munkások. A Törvényes Munkás védelem Nemzetközi Egyesülete fent ismertett tervezetében foglalt feltételek, melyekhez az egyesület

e kivételvel kötni óhajtotta in pejus módosultak mert a conferentia nem kívánja meg, hogy a nemzeti törvényhozás szabályozza ily esetben a maximális munkaidőt és az 10-y éjjel foglalkoztatott fiatalok számát elvileg sem kívánja korlátozni, csupán azt köti ki, hogy az éjjeli munka csak oly munkákra szoríttassák, melyek a fiatalok kiképzésének szolgálnak és melyek egészségüket és testi épségüket nem veszélyeztetik.

A fiatalok és nők maximális munkanapja tekintetében Anglia, Bulgária, Franciaország, Németalföld, Németország, Románia máris megoldották a kérdést, tíz órában állapítván meg ezen csoportok számára a munkanapot. Közélebről tekintve természetesen itt is nagyobb eltérések vannak a törvényhozások között és a korhatár tekintetében itt már kezdettől fogva kedvezőtlenebbül áll a dolog, mert csupán Anglia és Franciaország érik el a 18 éves korhatárt, míg a többiek többé-kevésbé alacsonyabb korig szabják csak meg a fenti munkaidő-maximumot. Ausztriában és a Svájcban 11 óra, Belgiumban pedig törvény szerint ugyan 12 óra ezen munkáscsoportok számára a maximális munkaidő oly módon azonban, hogy a kormányrendeletek számos iparág számára máris alacsonyabb munkaidőt állapítottak meg. A berni konferencián ezzel a kérdéssel aránylag elég gyorsan sikerült ugyan végezni és a tízórás maximumban elég gyorsan megállapodtak a kiküldöttek, ellenben ezen rendelkezés mellé a conferentia egy másikat iktatott be alternatívaként, mely azzal voltaképp ellentétben is van, nevezetesen a napi 10 órás maximum mellé heti maximumot is állított be, mely szerint a szerződő államoknak jogukban állandó 60 órás heti maximális munkaidőt megállapító oly módon, hogy hétköznapokon a munkaidő 10½ órára is kiterjeszhető. A legnagyobb mértékben aggályos e rendelkezés azért, mert csakis a hétköznapokról szól, a vasár- és ünnepnapokat ellenben nem említi; ezek tekintetében tehát a nemzeti törvényhozásoknak teljes szabad kezük lesz, mi ott veszedelmes, ahol a vasárnapi szünet nincsen egyáltalában, vagy pedig nincsen megfelelően szabályozva. A 10^{L/} órás maximum csupán a hétköznapokon lévén kötelező, itt az a visszaszállás állhatna esetleg elő, hogy vasárnap hosszabb lehet a munkaidő mint hétköznap. Az előterjesztett tervezetnek igen kedvezőtlen módosítása eszközöltetett az engedélyezhető túlórák száma tekintetében is. Míg ugyanis a tervezet egy évben csupán 60 órában kívánta megállapítani a túlórák maximumát, addig a berni tanácskozás több mint kétszeresére emelte ezt a számot és egy évben belül 140 túlóra engedélyezése mellett foglalt állást; még ennél is tovább ment a téglagyárak, a confectiós ipar, a művirágkészítés és a konzervgyártás tekin-

tétében, mert ezekre vonatkozólag évenként 180 túlóráat kivan engedélyezni. Átmeneti intézkedések címén egyes iparágak számára ez az egyezmény is jelentékeny kedvezést tartalmaz. Ismét a répaczukorgyárak, a szövő-fonó-ipar és ezenkívül még a hímző ipar azok az iparágak, melyek elsősorban részesülnek kivételes elbánásban, amennyiben ezekre nézve nem, mint általában, két évvel a ratificatio után lép életbe az egyezmény, hanem csak 7 évvel azután. Ugyaneddig tolható el a szerződés rendelkezéseinek életbeléptetése, mindazokban az államokban is, melyek az iparban foglalkoztatott nők, valamint a fiatalok munkaideje ma 11 óránál hosszabban van megszabva; feltételül azonban kiköttetik, hogy ezen munkakategóriák munkaidejét napi 11 és heti 63 óránál nem hosszabban állapítják meg. Hogy a korhatárt a maximalis munkanapról szóló egyezmény tervezete is a 16. évben állapítja meg és így elhagyja az eredeti tervezet álláspontját, az magától értetődik.

Egyébként az egyezmények köre egészen hasonlóan van megállapítva, mint az 1906-ik egyezményeké, amennyiben tisztán a tíz vagy ennél több munkást foglalkoztató ipari üzemekre nézve terjednek azok ki, és a tiszta családi üzemekre nem vonatkoznak. Az ipari üzem fogalmának meghatározását ezek a tervezetek is az egyes nemzetek törvényhozására bizzák, és csupán azt szabják meg, hogy a bányák és kőbányák, valamint a tárgyak feldolgozását okvetlenül az ipari üzemek közé kell sorolni.

A berni conferentia mindezek után a nemzetközi munkásvédelem fejlődését illetőleg túlságos Vérmes reményekkel nem kecsegtethet, és a conferentiának az elnöke maga is szerénynek nevezte az összejövetel eredményét. Ha azonban közelebbről vizsgáljuk a kérdést, ezen nem is csodálkozhatunk túlságosan, mert az európai vállalkozói érdekeltség, melyet aránylag váratlanul és annak kihatásával nem teljesen számolva találtak az első berni egyezmények, most, amidőn a nők éjjeli munkájának tilalmazásairól szóló egyezmény életbelépése mégis többé-kevésbé érzékenyen sújtotta, erélyesebb ellenállásra készült, és a vállalkozói körök kormányaiknál, mint az ismét nem volt másként várható és a kormányoknak Bernbe kiküldött képviselői viselkedéséből is kitűnt, hatályos lépéseket tettek abban az irányban, hogy újabb munkásvédelmi egyezmények által jelentékenyebb korlátozásokat ne kelljen elszenvedniök. Kétségkívül el kell azonban ismernünk, hogy legalább is igen komoly megfontolást érdemlő érvek is hoztak azonban fel, kivált a 18 éves korhatár elfogadása ellen és valóban nem kis nehézségek állottak a conferentia napirendjére tűzött tárgyaknak a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete részéről kívánt szabályozása útjában,

bár ezzel természetesen nem óhattjuk mondani, hogy az előterjesztett tervezet nagyobb készség mellett nem lett volna elfogadható. Igazat kell adnunk E. FRANCKE-nak,¹⁾ aki bár a maga részéről is teljesen elismeri, hogy messze a várakozások mögött maradt el az az eredmény, amely Bernben eléretett, mégis jelentékeny haladást lát a második munkásvédelmi conferentia állásfoglalásában is, mert ez által oly intézkedések hatolnak keresztül, amelyek számos nemzeti törvényhozásban ma még egyáltalában nem, vagy pedig csak sokkal kisebb mértékben voltak érvényben.

A socialpolitikailag elmaradottabb államok, melyek közé hazánk is tartozik, azok, melyek számára az új, berni egyezmények is számbavehető haladást jelentenek. Ha Portugáliában, Spanyolországban, Bulgáriában, Olaszországban, Oroszországban és Romániában ezentúl az éjjeli munka tilalma a 12, 14, illetőleg 15 év helyett a 16. évig fog terjedni és ha Magyarországon az eddig a törvény alapján engedett kivételek száma jelentékenyen leszállítatik, akkor az mégis meg nem vendő haladást jelent. Nagyobb haladást jelent a fiatalok és nők maximalis munkanapjának megszabása, mert Magyarország (hol a kivételesen éjjel dolgoztatott nők számára van csak és pedig 13 órás maximalis munkanap), Dánia, Finnország, Luxemburg, Norvégia és Svédország ez által a nőket is részesíteni fogják a maximalis munkanap áldásaiban, holott eddig itt azt nem élvezték, Belgium 12 óráról, Ausztria és Svájc 11 óráról fogják azt 10 órára leszállítani, és Bulgária, valamint Románia a 15. évtől a 16. évig fogják felemelni a maximalis munkanap alapjául szolgáló korhatárt, míg Spanyolország, mely eddig csak a nők részére állapított meg maximalis munkanapot, a fiatalok részére is meg fogja azt állapítani.

Heller Farkas.

Tárgyalások a gyermekmunkáról és az ólomkérdésről.

A folyó évet, melyre, minthogy azok csak minden második évben tartatnak, nagygyűlés nem esett, a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete arra használta fel, hogy két igen fontos tárgyát a jövő nagygyűlés számára alaposan előkészítette. Összehívta ugyanis Baselbe két szak-

¹⁾ Soziale Praxis. XXIII. évf. 4. old.

bizottságát, melyek egyike a gyermekmunka, másika pedig az agyagipari ólommérgezések kérdésének tanulmányozásával foglalkozott. Mint a berni konferencián, úgy itt sem volt hiány érdeklődés tekintetében, amennyiben 11 kormány és 12 nemzeti osztály képviseltette magát a bizottsági tárgyalásokon.

Jelentékeny lépéssel vitték előre a tárgyalások mindenekelőtt a gyermekmunka kérdését, amely pedig az eddigi nagygyűléseken oly nehezen haladt előre. Már 1908-ban Luzernben bizonyos kívánalmakat állapított meg a gyermekmunka szabályozása tekintetében a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete, azóta azonban, bár e kérdés minden nagygyűlés napirendjén szerepelt, az általánosságokon túljutni nem tudott. Végre most Baselban szembe nézett az egyesület szakbizottsága azzal és ekkor kitűnt, hogy annak legalább is egy része kellő beosztás mellett már korábban is dűlőre vihető lett volna. Nevezetesen a baseli tárgyalások megmutatták, hogy a gyermekmunka kérdésének csak minimális része szabályozható ma nemzetközi alapon, amennyiben, bár ellenkező nézetek is hangzottak fel, mégis csak az iparra és itt is csupán a legalább is tíz munkást foglalkoztató üzemekre vonatkozó nemzetközi szabályozás lehetősége látszik valószínűnek, ez pedig oly minimum, amely elől, ha e kérdés egy nemzetközi konferenciára kitűzetnék, alig lehetne a résztvevő államoknak elzárkózniuk még, ha figyelembe is vesszük azt az óvatosságot, mely a berni tárgyalásoknál megnyilvánult.

A Németbirodalom kiküldöttje volt az, aki legerősebben hangoztatta itt is a messzebbmenő szabályozás hátrányait, amidőn főképpen arra utalt, hogy a kis üzemekben, valamint az otthoniparban, ha a gyermekek munkája el is tiltatik, az ellenőrzés lehetetlen, és ennél fogva magának a tilalomnak sem volna értelme. Hiába hangzottak el ezzel szemben Baselban súlyos érvek, melyek arra utaltak, hogy a dolgozó gyermekeknek csak igen kis hányada esik ezekre a nagyobb üzemekre és hogy a szabályozás ily módon éppen azokról a gyermekekről feledkezne meg, akik a kedvezőtlen feltételek között levő kisiparban, valamint a borzalmas állapotokat mutató otthoniparban vannak alkalmazva. Nem talált visszhangra, legalább szélesebb körben, az az érvelés sem, hogy a gyermekmunka szabályozásánál a mezőgazdaságot sem szabad mellőzni, dacára annak, hogy a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének idevágó luzerni határozata értelmében a gyermekmunka szabályozásának minden foglalkozási ágra kiterjeszkedőnek kellene lennie. A bizottság határozata oly irányban jött létre, hogy a nemzetközi szabályozás ma csak a fent jelzett szűk keretben lehetséges, ebben azonban a 14. évig feltétlenül tilalmazni kell a gyermekmunkát.

Olasz javaslatra a munkásügyi hivatal előterjesztése kapcsán szóba került az a kérdés is, hogy a külföldi honosságú gyermekek ügyét nem kellene-e szintén nemzetközileg szabályozni. A bizottság számos tagjánál nagy érzékenységre talált e javaslat és sokan hevesen tiltakoztak e kérdésnek a kívánt nemzetközi szabályozás keretébe vonása ellen. Azon, tárgyi alapot nélkülöző érvelésükkel szemben, hogy a kérdés nem alkalmas nemzetközi szabályozásra, mert csakis a két állam specialis viszonyait szem előtt tartó szabályozás lehetséges e téren, végre is e sorok írójának az az álláspontja győzött, hogy, ha már mélyebb előkészület nélkül a bizottság nem akar e kérdés tárgyalásába belemenni, legalább ne utasítsa azt mereven vissza, hanem mondja ki, hogy a jövő évi nagygyűlés előtt megfelelő anyaggyűjtés és előkészítés után még egyszer megfontolás tárgyává fogja azt tenni. Remélhető, hogy az az anyag, melyet az egyesület gyermekeknek az emberkereskedelemhez hasonló külföldi közvetítését illetőleg a jövő évig össze fog gyűjteni, meg fogja győzni a bizottságot arról, hogy ennek a kérdésnek a rendezése nemcsak beletartozik egy alkotandó gyermekvédelmi egyezmény keretébe, hanem hogy az igen fontos és igen sürgős feladat is akkor, amidőn az emberekkel való kereskedelmet más téren is nemzetközi egyezmények útján akarjuk korlátozni.

A bizottság ezen sovány eredménnyel nem érthette be. Abból a megismerésből kiindulva, hogy a kérdés szélesebbkörű nemzetközi szabályozásának éppen a nemzeti törvényhozások elmaradt volta az oka, a nemzeti törvényhozások részére is bizonyos kívánalmakat állapított meg a gyermekmunka szabályozását illetőleg. Határozata értelmében a 14-ik évig, vagy pedig, ha az iskolaköteles kor tovább terjed, egészen annak befejeztéig szabandó meg a kereseti foglalkoztatás szempontjából a gyermekkor. A határozat a 12-ik évig a keresett munkát feltétlenül eltiltani óhajtja, mely tilalom az esetben, ha az iskolakötelezettség tovább tart, azzal egyezőleg állapítandó meg. Már csak ezért is, de tekintettel arra, hogy az iskolát látogató gyermekek foglalkoztatása mindenfelé csekélyebb, mint az iskolától távolmaradóké, az iskolaköteles kornak 14 évre való felemelését mondja ki kívánatosnak a határozat. A mezőgazdaságra nézve már a 10-ik évtől kezdve könnyebb munkáknál megengedhetőnek tartja a bizottság a gyermekek foglalkoztatását. Úgy az iparban, mint a mezőgazdaságban a maximális munkaidő megállapítása iránt is tesz javaslatot és pedig oly módon, hogy a 12 éven felüli nem iskolaköteles gyermekek a mezőgazdaságban legfeljebb 6, más foglalkozásban legfeljebb 4 óra hosszat foglalkoztathatók naponként; a 10 éven felüli iskolaköteles gyermekek munkaideje iskolanapokon csak 3, ünnepnapokon pedig csak 6 óra

lehet. Az éjjeli munka, mely tekintetben egyébként most már készülőképben van a fentiek szerint a nemzetközi tilalom, gyermekek számára épp úgy eltiltandó, mint a vasárnapi munka; mégis, a mezőgazdaság számára oly módon alkalmazható e tilalom, hogy itt az éjjeli pihenőnek nem reggeli 8, hanem csak reggeli 6 óráig kell terjedni. Veszélyes iparágakban, korcsmákban, színi előadásoknál, a gyermekek erkölcsét veszélyeztető iparágakban, valamint utcai darusításnál a határozat értelmében a gyermekek foglalkoztatása egyáltalában tilalmazandó. Hasonlóképp eltiltandó azok részére szeszes italoknak bér fejében vagy munkaközben való kiszolgáltatása. Minél mélyebben hatol bele a socialpolitikai kutatás a gyermekmunka tanulmányozásába, annál erősebben gyökeret ver azon meggyőződés, hogy igazi siker e téren csak úgy lesz elérhető, ha tilalmazás mellett kezdetét veszi a pozitív socialis munka és az állam, a törvényhatóság és a község, valamint a társadalmi szervezetek összefogva mindent elkövetnek azon okok kiküszöbölése érdekében, melyek a szülőket rákényszerítik, hogy gyermekeiket munkába adják. Éppen ezért a baseli határozat külön kifejezést ad annak, hogy e téren a lehető legszélesebb körű tevékenység indítandó meg a gyermekmunka háttérbe szorítása érdekében. Igen megszívlelendő a határozat ezen része és kívánatos volna mielőbb concret alakban is felvetni a kérdést, miképp volna ez irányban tényleg nagyobbszabású és tervszerű tevékenység kifejthető.

Már régebben foglalkoztatta tudvalevőleg a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületét az a kérdés is, hogy miképp lehetne az agyagiparban az ólommérgezés kiküszöbölését elérni. Ez irányban a Luganóban tartott naggyűlés bizonyos óvrendszabályok megállapítását eszközölte, melyeket az egyesület nemzeti osztályai államuk kormányai figyelmébe is ajánlottak. A baseli tanácskozáson e kérdésben Anglia merész javaslattal lépett fel. Az angol nemzeti osztály ugyanis egy nemzetközi egyezmény tervezetét terjesztette elő, melynek értelmében minden oly agyagipari termék előállítása, forgalomba hozatala és bevitele eltiltatnék, mely ólomtartalmú mázzal vonatik be. Nem volna a javaslat értelmében ólomtartalmúnak minősítendő az oly árú, melynek máza száraz súlyának 1 %-ánál nem több ólomoxidnak tekinthető ólomvegyületet tartalmaz. A vonatkozó rendelkezések kiadása a szerződő államok hatáskörébe tartoznék; nem így a kivételek engedélyezése, mi bizonyos körülmények között nélkülözhetlen volna. Erre a célra egy nemzetközi bizottság állíthatnék fel a javaslat értelmében, melynek hatáskörébe tartoznék az olyan üzemek részére, melyekre vonatkozólag az indokoltnak látszik, bizonyos időre ólomtartalmú mázak használatára engedélyt

adni, feltéve, hogy erre feltétlenül szükség van; ily kivételek engedélyezésénél előnyben volnának az oly üzemek részesítendőek, melyeknél az alkalmazandó máznak a lehetőséghez képest alacsony az ólomtartalma és melyekre nézve a törekvés ólommentes máz alkalmazására erre irányzott kísérleteikből megállapított.

Ez az angol javaslat a megjelent kiküldöttek körében eleinte igen nagy ellenzésre talált, mert a szakférfiak utaltak arra, hogy az agyagiparban nem oly egyszerű a kérdés, mint a gyufagyártásnál, ahol mindenféle egységes eljárást alkalmaztak, és így a phosphornak más, szintén egységes eljárás mellett való kiküszöbölése keresztülvihető volt. Az agyagiparban úgyszólván a mázak annyi féleségével találkozunk, ahány üzem fennáll, és éppen ezért valamely egységes rendelkezés keresztülvitele igen nagy nehézségekkel találkozik. Leginkább elleneztek azonban a bizottsági tagok azt, hogy az angol javaslat egy nemzetközi bizottságnak oly jogot kívánt biztosítani, amely az érdekelt államok függetlenségét sérti akkor, amidőn egy bizottságra kívánja ruházni azt a jogot, hogy concret esetekben egyezményben foglalt tilalom alól kivételeket engedhessen. Az ólomkérdés előadója azonban a javaslat ezen élet elvette az által, hogy azt oda módosította, hogy a nemzetközi bizottságnak csak véleményező hatásköre legyen az ólomházak engedélyezése tekintetében.

Bár ily módosítással sem fogadta el e javaslatot végre a bizottság, hanem azt inkább további tanulmányozás végett egy szűkebb körű hármas bizottságnak adta ki, mégis a tárgyalások folyamán egyre több rokonszenv jelentkezett az abban foglalt alapelvekkel szemben. A Nemzetközi Munkásügyi Hivatal részéről kiküldendő hármas bizottság a híres frankfurti Hygienisches Institut eszközeinek igénybevételével fogja munkáját végezni, mely remélhetőleg ezen kérdést is mielőbb megoldásra éretté fogja tenni.

Haller Farkas.